

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра історії України та археології

На правах рукопису

ШВОРАК СЕРГІЙ ОЛЕГОВИЧ

**ТЕМА «ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ» ЯК ЕЛЕМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
ОСВІТИ: ІСТОРИЧНІ УРОКИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ**

Спеціальність: 014 Середня освіта

Предметна спеціальність: 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

КУЧЕРЕПА МИКОЛА МИХАЙЛОВИЧ,

кандидат історичних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри історії України та археології

від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри _____ Ленартович О. Ю.

ЛУЦЬК 2025

АНОТАЦІЯ

Шворак Сергій Олегович. Тема «Волинської трагедії» як елемент громадянської освіти: історичні уроки та сучасні виклики. 103 с.

Випускна кваліфікаційна робота на правах рукопису. Робота на здобуття наукового ступеня магістра за спеціальністю 014 «Середня освіта (Історія)». Волинський національний університет ім. Лесі Українки, Луцьк, 2025.

Дослідження магістерської роботи присвячено вивченню Волинської трагедії як складний історичний феномен в контексті формування громадянської освіти в Україні.

Розглянуто сучасний стан наукового вивчення теми, основні напрями формування історіографії, визначено джерельну базу та методологію дослідження. Простежено, як змінюється інтерпретація трагедії під впливом різних політичних сил, державної ідеології та надання доступу до архівів. Описано джерела на яких ґрунтується дослідження: документи окупаційних режимів, спогади очевидців, матеріали українських і польських істориків, сучасні наукові публікації, навчальні підручники, нормативно-правові документи, що регулюють питання національної пам'яті та громадянської освіти. Обґрунтовується застосування методів: критичного аналізу, педагогічного аналізу та моделювання, принципу історизму, також застосовано елементи герменевтики.

В роботі проаналізовано передумови, перебіг та наслідки Волинської трагедії. На основі джерел доведено, що конфлікт мав досить тривалу історичну передісторію – політику полонізації, репресії міжвоєнного періоду, вплив Другої світової війни та дії окупаційних режимів. Детально описано розвиток подій 1939-1947 років, зокрема дії місцевих збройних формувань, взаємні акції помсти, ескалацію насилля. Встановлено, що наслідками подій були: демографічні втрати, руйнування традиційного соціального середовища та тривалий вплив на українсько-польські відносини.

Результати дослідження показали, що Волинська трагедія на сьогодні залишається важливою для формування української національної пам'яті та громадянської культури. У теперішніх умовах російсько-української війни ця тема набуває ширшого значення, адже проблеми історичної пам'яті стають елементом інформаційних маніпуляцій як в середині країни так і в міжнародних відносинах, особливо перед виборами. Практичні рекомендації, запропоновані у роботі, можуть застосовуватись у шкільній освіті для формування культури миру, відповідальності та поваги до прав людини.

Ключові слова: Волинська трагедія, УПА, АК, історична пам'ять, Друга світова війна, окупаційні режими, ескалація, етнічні чистки.

ABSTRACT

Serhiy Shvorak. The topic of the "Volyn tragedy" as an element of civic education: historical lessons and modern challenges. 103 p.

Final qualifying work in the form of a manuscript. Master's degree in the specialty 014 "Secondary Education (History)". Volyn National University named after Lesya Ukrainka, Lutsk, 2025.

The master's thesis is devoted to the study of the Volyn tragedy as a complex historical phenomenon in the context of the formation of civic education in Ukraine.

The current state of scientific study of the topic, the main directions of the formation of historiography, the source base and methodology of the study are considered. It is traced how the interpretation of the tragedy changes under the influence of various political forces, state ideology and the provision of access to archives. The sources on which the study is based are described: documents of the occupation regimes, eyewitness accounts, materials of Ukrainian and Polish historians, modern scientific publications, textbooks, regulatory and legal documents regulating issues of national memory and civic education. The application of the methods of critical analysis, pedagogical analysis and modeling,

the principle of historicism is justified, and elements of hermeneutics are also applied in the work.

The work analyzes the prerequisites, course and consequences of the Volyn tragedy. Based on the sources, it is proven that the conflict had a rather long historical background - the policy of Polonization, repressions of the interwar period, the influence of World War II and the actions of the occupation regimes. The development of events in 1939-1947 is described in detail, in particular the actions of local armed formations, mutual revenge actions, and the escalation of violence. It is established that the consequences of the events were: demographic losses, the destruction of the traditional social environment and a long-term impact on Ukrainian-Polish relations.

The results of the study showed that the Volyn tragedy remains important today for the formation of Ukrainian national memory and civic culture. In the current conditions of the Russian-Ukrainian war, this topic acquires broader significance, as the problems of historical memory become an element of information manipulation both within the country and in international relations, especially before the elections. The practical recommendations proposed in the work can be applied in school education to form a culture of peace, responsibility and respect for human rights.

Keywords: Volyn tragedy, UPA, AK, historical memory, World War II, occupation regimes, escalation, ethnic cleansing.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1. Стан наукового вивчення теми	10
1.2. Джерельна база	12
1.3. Методологія дослідження	15
Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ	19
2.1. Передумови конфлікту	19
2.2. Перебіг та наслідки	36
Висновки до розділу 2	49
РОЗДІЛ 3. ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ В ГРОМАДЯНСЬКІЙ ОСВІТІ: СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ	53
3.1. Відображення трагедії в підручниках історії	53
3.2. Волинська трагедія в сучасній політичній дискусії	58
Висновки до розділу 3	66
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ	91

ВСТУП

Історія є основою для розуміння минулого, визначення сьогодення та побудови майбутнього будь-якого суспільства. У цьому контексті вивчення історії України займає особливе місце, адже саме вона дає відповіді на питання про походження, цінності та прагнення українського народу. Серед багатьох ключових етапів національного минулого особливе місце займає Волинська трагедія, події якої стали не лише болючою сторінкою в українсько-польських відносинах, але і важливим елементом формування історичної пам'яті, національної самосвідомості та громадянської ідентичності сучасних українців.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю глибшого розуміння Волинської трагедії не лише як історичної події, але і як явища, що продовжує впливати на сучасну політичну, культурну та освітню ситуацію в Україні. У контексті триваючої російсько-української війни тема історичної пам'яті набуває особливого значення, оскільки росія активно використовує викривлення історії як інструмент гібридної війни. Тому формування зваженого, критичного та морально відповідального ставлення до складних сторінок минулого стає важливим компонентом громадянської освіти. Волинська трагедія слугує прикладом того, як історичний конфлікт можна переосмислити в дусі правди, співчуття та розуміння, а не використовувати для політичних маніпуляцій.

Метою роботи є всебічний аналіз Волинської трагедії як історичного явища та виявлення потенціалу її використання в громадянській освіті для формування цінностей миру, національної гідності, поваги до історичної правди та взаєморозуміння між народами у молодого покоління України.

Для досягнення цієї мети було визначено такі дослідницькі завдання:

1. Розкрити історичні передумови, перебіг та наслідки Волинської трагедії, спираючись на сучасну історіографію та джерельну базу.
2. Проаналізувати еволюцію наукових та соціально-політичних підходів до оцінки подій Волині в українській та польській історичній думці.

3. Дослідити способи відображення Волинської трагедії в українських шкільних підручниках, програмах з історії та громадянської освіти.

4. Оцінити педагогічний потенціал вивчення Волинської трагедії для формування громадянських компетенцій: толерантності, емпатії, медіаграмотності, культури історичної пам'яті.

5. Запропонувати практичні рекомендації щодо інтеграції теми Волинської трагедії в освітній процес у контексті сучасної української та європейської освітньої політики.

Об'єктом дослідження є процес формування історичної пам'яті та громадянської свідомості в українському суспільстві через осмислення подій Волинської трагедії.

Предметом дослідження є освітні, педагогічні та історико-культурні аспекти відображення Волинської трагедії в системі громадянської освіти України, а також їх вплив на формування патріотизму, культури діалогу та толерантності.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1939 по 1947 рік – час найгостріших українсько-польських протистоянь на Волині та в Галичині. Також у роботі розглядаються передумови подій (1930-ті роки) та їх вплив на наступні десятиліття – від повоєнного періоду до сучасного стану українсько-польських відносин.

Територіальні межі дослідження включають регіони Волині, східної Галичини, Холмщини та Підляшшя, де відбулися події, що увійшли в історію під назвою «Волинська трагедія». Також аналіз охоплює ширший контекст східноєвропейського простору, де взаємодія українців та поляків формувала складну мозаїку політичних, етнічних та культурних процесів.

Методи дослідження базуються на принципах історизму, об'єктивності та системності. Використано історико-порівняльний, аналітичний, проблемно-хронологічний, педагогічний та контент-аналіз джерел. Такий підхід дозволив поєднати історичний та освітній аспекти проблеми, що необхідно для міждисциплінарного розуміння Волинської трагедії.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

Уперше:

- ❖ систематизовано українську, польську та західну історіографію, що стосується Волинської трагедії, та зіставлено їх у контексті формування політики пам'яті обох народів ;

- ❖ визначено рівень відображення Волинської трагедії у шкільних підручниках України;

- ❖ досліджено, як події трагедії відображаються в сучасній політичній дискусії;

- ❖ виявлено зв'язок між інтерпретаціями Волинської трагедії та процесами політичної радикалізації, інформаційної війни та сучасного російського впливу на українсько-польські відносини;

уточнено та удосконалено:

- ❖ поглиблено уявлення про те, що політизація історії активно формується під впливом зовнішніх та внутрішніх політичних факторів;

- ❖ уточнено, що події на Волині, не можуть розглядатись лише як етнічний конфлікт, а повинні аналізуватися в контексті впливу окупаційних режимів під час Другої світової війни;

- ❖ удосконалено підходи до навчання складних історичних тем у шкільній освіті через поєднання історичного аналізу, дискусій, роботи з джерелами та елементів медіаграмотності;

подальшого розвитку набули:

- ❖ знання про те, як історичні події впливають на сучасну політику та інформаційний простір ;

- ❖ розуміння того, як формувати в учнів культуру пам'яті, здатність вести діалог та усвідомлювати до яких наслідків може призвести ненависть і насильство.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів у навчальному процесі середніх та вищих навчальних закладів, у розробці курсів з громадянської освіти, історії України, історії міжнародних

відносин, а також у діяльності вчителів, спрямованій на розвиток критичного мислення та толерантності в учнів. Матеріали дослідження можуть стати основою для створення методичних рекомендацій, інтерактивних занять та дискусійних форм роботи з учнями та студентами.

Апробація роботи здійснювалася шляхом обговорення основних положень дослідження під час науково-практичних семінарів, засіданнях кафедри історії України та археології, студентських конференцій та педагогічної практики. Зокрема, були опубліковані тези на тему: «Волинська трагедія як елемент громадянської освіти: історичні уроки та сучасні виклики»¹. Під час апробації було представлено основні концептуальні підходи до інтерпретації подій Волинської трагедії в контексті формування громадянської свідомості, національної ідентичності та міжетнічної толерантності. Участь у науковій дискусії дозволила мені уточнити методологічні принципи дослідження, конкретизувати освітній потенціал теми в сучасній освітній практиці, а також отримати конструктивні рекомендації від науковців та викладачів щодо подальшого розвитку теми.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи визначаються її змістом, метою та завданнями. Робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи становить 103 сторінок, з них – 76 сторінок основного тексту. Кількість використаних джерел – 135 найменувань.

¹ Шворак С. О., Кучерепа М. М. Волинська трагедія як елемент громадянської освіти: історичні уроки та сучасні виклики. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (13–14 травня 2025 року). Луцьк : Вежа-Друк, 2025. С. 422–425.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового вивчення теми

Волинська трагедія, яка охоплює трагічні події, пов'язані з польсько-українським конфліктом на Волині 1943-1944 років, є однією з найсуперечливіших та найболючіших тем в українській та польській історіографії. Її інтерпретація часто залежала від політичної ситуації, ідеологічних установок, культурної пам'яті та національних наративів, що робить це питання складним та чутливим у сучасному науковому дискурсі. До кінця 1980-х років радянська історіографія загалом уникала глибокого аналізу цього питання, оскільки воно безпосередньо стосувалося діяльності українського визвольного руху, зокрема Української повстанської армії (УПА), яку офіційна радянська пропаганда трактувала виключно як «буржуазно-націоналістичну» силу. Як наслідок, академічні публікації про події на Волині були поодинокими, тенденційними та позбавленими аналітичної глибини. Лише після проголошення незалежності України розширилася джерельна база, активізувалися дискусії та з'явилися перші науково обґрунтовані підходи до вивчення Волинської трагедії.

Серед українських дослідників важливий внесок у вивчення теми зробив Іван Патриляк, який у своїх працях досліджував діяльність УПА в контексті збройної боротьби за незалежність України. Його підхід базується на ідеї багатофакторного конфлікту, де взаємне насильство було наслідком як зовнішніх умов (нацистської та радянської окупацій), так і локальних соціально-політичних суперечностей. Іван Патриляк наголошує, що Волинська трагедія була не стільки «етнічною чистою», скільки складним багатовимірним конфліктом, спричиненим руйнуванням правових інституцій та анархізацією суспільства у воєнний час².

² Патриляк І. Український визвольний рух у 1942 році. *Український визвольний рух*. Львів, 2006. № 7. С. 208–232.

Комплексні історичні дослідження цього періоду також проводили Володимир В'ятрович, Микола Кучерепа, Володимир Сергійчук, Юрій Шаповал, Микола Литвин, Віталій Масненко, які аналізували діяльність УПА, міжетнічні відносини в Галичині та Волині, а також механізми політики пам'яті в Україні. Значна увага в їхніх працях приділялася причинам зростання напруженості між українцями та поляками у 1930-х роках, зокрема асиміляційній політиці Другої Польської Республіки, пацифікаціям та зневазі до української культури. У польській історіографії домінує тлумачення волинських подій як геноциду польського населення, організованого українськими націоналістами. Одним з найвідоміших польських дослідників є Гжегож Мотика, автор численних праць, серед яких особливу увагу привертає монографія: "Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii". У ній він описує діяльність УПА як організовані етнічні чистки, спрямовані на створення самостійної української території³. Подібної позиції дотримуються Владислав Філяр, Тадеуш Ольщани, Пйотр Тим, хоча деякі з них визнають існування збройної відповіді з польського боку (Армії Крайової) та жертв серед українського населення.

На перетині українських та польських інтерпретацій знаходиться праця американського історика Тімоті Снайдера, який у своїй книзі «Криваві землі» розглядає Волинську трагедію як частину загальної картини насильства, що охопило Центральну та Східну Європу в контексті протистояння тоталітарних режимів. Снайдер не заперечує факту масового знищення поляків, але наголошує на системній дестабілізації регіону обома окупаційними системами – нацистською та радянською.⁴

За останнє десятиліття в українській науці з'явилися праці, які розглядають цю тему не лише в історичному, а у громадянському та

³ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960*. Warszawa, 2006. S. 34–136.

⁴ Snyder T. *Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin*. New York, 2010. S. 255-300.

освітньому контексті. Дослідження Людмили Горбач, Оксани Маланчук, Олени Бажан присвячені ролі історичної пам'яті у формуванні громадянської свідомості, толерантного ставлення до минулого та конструктивного діалогу в суспільстві. Зокрема, ці автори наголошують на важливості вивчення складних історичних тем у шкільному курсі «Громадянська освіта» як інструменту формування історичної відповідальності та культури пам'яті.

Таким чином, стан наукового вивчення Волинської трагедії свідчить про значну кількість досліджень, але проблема інтеграції цієї теми в сучасну систему громадянської освіти в Україні ще недостатньо вивчена. Саме тому моя робота покликана заповнити «білу пляму», поєднавши історичний аналіз з педагогічним громадянської освіти.

1.2. Джерельна база

Джерельна база для вивчення Волинської трагедії 1943–1944 років надзвичайно різноманітна та охоплює широкий спектр історичних, архівних, публіцистичних, правових, освітніх та мемуарних матеріалів, які дозволяють не лише реконструювати події, але і осмислити їх у контексті формування громадянської свідомості та культури історичної пам'яті в Україні.

Перш за все, варто виділити архівні документи, що складають основу історичного аналізу. Значна кількість матеріалів зберігається у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), Галузевого державного архіву Служби безпеки України (СБУ), Державного архіву Волинської області, Інституту національної пам'яті Польщі (Instytut Pamięci Narodowej) та Архіву нових актів у Варшаві. До них належать звіти радянських спецслужб, Польської Армії Крайової, німецької окупаційної адміністрації, а також документи Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА). Ці матеріали дозволяють нам простежити політику сторін конфлікту, механізми прийняття рішень, масштаби насильства, його географію, характер та наслідки.

Особливу цінність мають опубліковані збірники документів, які частково компенсують обмежений доступ до деяких архівів.

Ключовими є:

- ❖ ОУН і УПА в 1943 році. Документи і матеріали (уклад. В. Сергійчук);
- ❖ Українсько-польський конфлікт на Волині. Збірник документів і матеріалів (видання Українського інституту національної пам'яті);
- ❖ Україна-Польща важкі питання – багатотомне видання матеріалів польсько-українських наукових конференцій, що містить численні першоджерела, коментарі, спогади та офіційні документи;
- ❖ УПА – архів справи нації – публікації Центру досліджень визвольного руху у Львові.

Також важливими є мемуарні джерела та свідчення усної історії, які надають подіям особистого виміру. До них належать, зокрема, спогади учасників визвольного руху, свідків Волинської трагедії з обох сторін, що вижили. Записи з польських та українських проєктів усної історії (такий як проєкт «Усна історія» Українського інституту національної пам'яті або польський проєкт «Świadkowie historii»). Незважаючи на свою суб'єктивність, ці свідчення дозволяють побачити, як події сприймалися безпосередніми учасниками та очевидцями, які наративи формувалися в народній пам'яті, які мотиви переважали в діях людей. Джерельна база також включає публікації військової преси. З українського боку особливе значення має газета «Волинь» (редактор – Улас Самчук), яка видавалася в Рівному в роки німецької окупації. У ній простежуються ідеологічні орієнтації українського національного руху, спроби самоорганізації населення, ставлення до подій на Волині. З польського боку джерелами є матеріали підпільних бюлетенів Армії Крайової, які містять інформацію про бойові дії, загибель польського населення, організацію самооборони тощо. Такі джерела потребують обережного використання через їх пропагандистський характер, але є важливими для розуміння механізмів інформування та мобілізації суспільства у воєнний час.

Не менш важливою складовою є нормативно-правові документи, що регулюють питання національної пам'яті та громадянської освіти. До них належать:

- ❖ Закон України «Про освіту» (2017),
- ❖ Концепція громадянської освіти в Україні (2018),
- ❖ Стратегія національно-патріотичного виховання (2015, оновлена у 2020),
- ❖ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів».

Вони визначають рамки використання історичної тематики в освітньому процесі, наголошують на важливості розвитку критичного мислення, патріотизму, поваги до прав людини, міжетнічної толерантності.

Окремим шаром джерел є підручники та навчальні посібники, які безпосередньо впливають на формування історичної свідомості молоді.

Йдеться про:

- ❖ підручники з історії України для 8–11 класів (О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, І. Щупак, О. Пометун, С. Кульчицький та ін.),
- ❖ посібники з громадянської освіти для 10 класу (авт. Тетяна Басюк, Олена Пометун, Інна Савчук та ін.),
- ❖ методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо викладання складних тем, зокрема Волинської трагедії, в школах.

Аналіз підручників дозволяє виявити, як подається інформація про польсько-український конфлікт, чи сприяє вона формуванню об'єктивного історичного сприйняття, толерантного ставлення до іншої культури, та чи відповідає принципам громадянської освіти.

Таким чином, джерельна база мого дослідження включає широкий спектр матеріалів – від архівних документів до освітніх практик, що забезпечує комплексне вивчення теми Волинської трагедії не лише як історичного явища, але і як складової національної пам'яті та фактора громадянської освіти.

1.3.Методологія дослідження

Методологічна основа мого дослідження базується на комплексному, міждисциплінарному підході, який дозволяє всебічно проаналізувати як історичні події, пов'язані з Волинською трагедією, так і їх сучасну інтерпретацію в громадянській освіті. Для досягнення поставленої мети мною було використано комплекс загальнонаукових, спеціальних історичних та педагогічних методів, які забезпечують глибоке та об'єктивне розкриття теми.

Перш за все, було застосовано принцип історизму, який передбачає розгляд подій Волинської трагедії в контексті конкретних історичних умов середини ХХ століття. Це дає змогу уникнути однобічних оцінок та зрозуміти складність міжетнічних відносин на Волині, враховуючи політичні, соціальні та культурні фактори того часу. Використовуючи цей принцип, я прагну показати не лише хронологію подій, але і виявити глибинні причини конфлікту та його наслідки для сучасного українського суспільства.

Особливо важливим є принцип об'єктивності, який передбачає критичний аналіз усіх джерел та історіографії. У роботі я порівняю позиції українських, польських та західноєвропейських дослідників, щоб уникнути національних чи ідеологічних упереджень. Особлива увага приділяється зіставленню різних версій та інтерпретацій подій, що дозволяє сформулювати власну зважену наукову позицію.

У дослідженні використовується системний підхід, оскільки Волинська трагедія розглядається не ізольовано, а в контексті ширших історичних процесів: Другої світової війни, міжетнічних конфліктів у Східній Європі, політики нацистської Німеччини та Радянського Союзу на окупованих територіях. Такий підхід дозволяє зрозуміти, що події на Волині були частиною більших процесів, а їхній вплив на формування національної пам'яті та громадянської свідомості відчувається й сьогодні.

Серед загальнонаукових методів важливе місце займають аналіз та синтез. Аналіз дає змогу розділити складну проблему на окремі аспекти: політичний, соціальний, етнокультурний, освітній та вивчати кожен з них окремо. Синтез, у свою чергу, дозволяє об'єднати отримані результати в єдину цілісну картину, яка стане основою для формулювання висновків та практичних рекомендацій для системи громадянської освіти.

Також було використано порівняльно-історичний метод, який дозволяє зіставити події на Волині з іншими міжетнічними конфліктами в Європі середини ХХ століття. Це дає змогу виявити спільні та відмінні риси, зрозуміти специфіку українсько-польських відносин та визначити, які уроки історії можуть бути корисними для сучасного суспільства.

У рамках роботи використовується критичний метод аналізу джерел. Я працював з електронними архівними матеріалами, спогадами очевидців, офіційними документами та науковими дослідженнями, обов'язково враховуючи їх походження, авторство, контекст створення та можливі упередження. Це особливо важливо для теми, де історична пам'ять часто є полем для маніпуляцій та ідеологічного впливу.

Враховуючи педагогічну спрямованість дослідження, я використовую методи педагогічного аналізу та моделювання. Зокрема, планую розробити модель інтеграції теми Волинської трагедії в курс громадянської освіти, яка передбачатиме створення уроків, інтерактивних вправ та форматів дискусій. У цьому контексті будуть застосовані методи порівняльного аналізу навчальних програм, аналізу сучасних підручників та навчальних посібників з історії України та громадянської освіти.

Додатково робота передбачає використання елементів герменевтики – інтерпретації текстів та свідчень очевидців з урахуванням їх культурного та історичного контексту. Це дозволить не лише передати факти, але і зрозуміти емоційно-психологічний стан трагедії.

Таким чином, методологія мого дослідження спрямована не лише на реконструкцію історичних подій, а на пошук шляхів їх конструктивного осмислення в сучасній освітній практиці.

Завдяки такому підходу робота має як науково-теоретичну так і практичну цінність, оскільки поєднує історичний аналіз із конкретними освітніми стратегіями, спрямованими на сприяння розвитку культури миру та взаємоповаги в сучасному українському суспільстві.

Висновки до розділу I

У першому розділі своєї роботи я розглянув як історики-науковці вивчали тему Волинської трагедії, які джерела можна використовувати для дослідження та на які наукові підходи я спиратимуся. Це було необхідно для того, щоб зрозуміти, що вже зроблено в історичній науці і побачити ті аспекти, які потребують подальшого вивчення.

По-перше, під час аналізу історіографії стало зрозуміло, що Волинська трагедія – це тема, яка викликає значний інтерес у багатьох науковців як в Україні, так і за кордоном. Дослідження цього питання розпочалися у другій половині ХХ століття, але досі немає повного, однозначного бачення подій. Українські науковці більше зосереджуються на історичних передумовах конфлікту, його національно-визвольному вимірі та впливі радянської та німецької політики. Польські історики більше наголошують на трагічних наслідках для польського населення та говорять про злочинний характер дій українських формувань. Зарубіжні дослідники намагаються поєднати обидві точки зору, прагнучи більш об'єктивного підходу. Ці розбіжності в інтерпретації подій свідчать про те, що тема є складною та чутливою, а тому потребує ретельного та зваженого аналізу.

По-друге, я проаналізував джерельну базу, яка є основою будь-якого історичного дослідження. У роботі використані різні типи джерел: документи того часу (накази, звіти, мемуари учасників подій), матеріали з архівів України та Польщі, а також сучасні наукові праці. Важливими є також усні

свідчення, адже багато учасників та очевидців залишили свої мемуари, які допомагають краще зрозуміти людське сприйняття трагедії. Водночас я розумію, що ці джерела потребують критичного аналізу, оскільки вони можуть бути упередженими або неповними. Саме тому я спробую порівняти різні джерела між собою, щоб отримати більш повну та правдиву картину.

По-третє, у роботі визначено методологічну основу дослідження. Я використовую історико-порівняльний метод, щоб порівняти українські та польські джерела та побачити різні погляди на одні й ті ж події. Історико-генетичний метод допоможе простежити причини та передумови конфлікту, зрозуміти, чому події розгорталися саме так. Міждисциплінарний підхід також буде важливим, адже Волинська трагедія стосується не лише історії, а й питань права, культури, міжетнічних відносин. Використання цих методів дозволяє мені не обмежуватися сухим описом фактів, а зробити глибші висновки, які будуть актуальними в сьогодні.

Особливу увагу я приділяю тому, як ці теоретичні розробки та джерела будуть використані в моїй роботі. Мета мого дослідження – не лише переказати події Волинської трагедії, а ще показати, як її уроки можуть допомогти сучасному суспільству. У своїй роботі я аналізую можливості використання цієї історичної теми в громадянській освіті. Адже лише розуміючи наше минуле, навіть найтрагічніші його сторінки, ми можемо вчитися на помилках, формувати толерантність та взаємоповагу між різними народами. Це важливо для України сьогодні, коли питання національної пам'яті та примирення набувають нового значення.

Підсумовуючи, можна сказати, що перший розділ заклав теоретичну та джерельну основу для подальших досліджень. Він показав, наскільки важливо розглядати Волинську трагедію і як історичний факт, і як урок, з якого наше суспільство може зробити корисні висновки для сьогодення та майбутнього. Наступні розділи моєї роботи присвячені безпосередньому аналізу подій, причин та наслідків конфлікту, а також можливостям його осмислення в системі громадянської освіти.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

2.1. Передумови конфлікту

Вивчаючи історичні передумови Волинської трагедії, усвідомлюю, що ця подія виникла внаслідок сукупності різних факторів. Вона була результатом тривалого накопичення суперечностей між українцями та поляками, які охоплювали не лише політичну чи економічну сферу, але були досить глибоко вкорінені у сфері культури, мови, релігії та історичної пам'яті. Моє завдання як дослідника – простежити комплекс причин, що призвели до трагічних подій, та показати, що вони були результатом тривалих історичних процесів, а не лише окремих рішень чи випадкових обставин.

Однією з ключових передумов конфлікту були історичні суперечності між польським та українським населенням, які сягають часів, коли території українських земель увійшли до складу Речі Посполитої. Протягом кількох століть українці перебували в становищі нації, позбавленої власної державності, а більшість земель належали польським землевласникам. Це породжувало економічну та соціальну нерівність, що не могло не вплинути на формування відносин між двома народами⁵. З одного боку, польська шляхта розглядала Волинь як територію свого впливу, а українці – як підлеглу етнічну групу. З іншого боку, українське селянство відчувало економічний гніт та відсутність рівних прав. Відсутність власної національної еліти на Волині посилювала цю нерівність, а спроби поляків зберегти домінуючі позиції в економіці та політиці ще більше загострювали суперечності. Не менш важливим фактором були релігійні відмінності. Українці традиційно були віруючими православної церкви, тоді як поляки дотримувалися римо-католицької віри. У міжвоєнний період релігійний аспект часто використовувався як інструмент політичного впливу:

⁵ Кучерепа М. Причини, хід та наслідки українсько-польського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни. *Красзнавство*. 2013. № 3. С. 33–41.

католицьке духовенство підтримувало ідеї польської державності, а православна церква залишалася символом національної ідентичності для українців⁶. Це посилювало відчуття ізоляції та нерівності, оскільки українці сприймалися владою як меншина, яку потрібно асимілювати. Уряд Другої Речі Посполитої проводив політику обмеження впливу православної церкви, що проявлялося в закритті церков, їх передачі католицьким парафіям та обмеженні прав духовенства. Такі дії породжували невдоволення та ставали додатковим фактором конфлікту. Важливим етапом, який необхідно пам'ятати, є події 1917–1921 років, коли українці намагалися відновити власну державність. Під час визвольної боротьби була утворена Західноукраїнська Народна Республіка, але українсько-польська війна закінчилася поразкою української сторони. В результаті Західна Волинь та Галичина увійшли до складу Польщі. Це посилювало відчуття несправедливості серед українського населення, оскільки його прагнення до самовизначення ігнорувалися міжнародною спільнотою, а польська влада проводила політику колонізації.

Особливої уваги заслуговує політика Польської держави в міжвоєнний період. У 1920-х та 1930-х роках польський уряд проводив так звану політику осілості: на українські землі переселялися польські колоністи (осадники), які отримували земельні наділи за рахунок місцевих селян⁷.

Це спричинило відчуження та посилення економічної нерівності. Українці сприймали поселенців як символ польського панування, а ті, у свою чергу, бачили в українцях загрозу своїй безпеці через зростання національного руху. Крім того, польська влада обмежувала діяльність українських шкіл та культурних організацій, а іноді навіть забороняла використання української мови в офіційних установах. Такі асиміляційні

⁶ Коріння трагедії. З проф. Ришардом Тожецьким розмовляє Іза Хруслінська / Волинь: дві пам'яті. Збірка статей, опублікованих у «Газеті виборчій». Київ – Варшава, 2009. С. 61.

⁷ Кучерепа М. Державна політика Польщі на Волині. 1939 рік. *Літопис Волині*. Луцьк, 2003. Ч. 2. С. 86–101.

заходи провокували опір та посилювали радикалізацію частини українського суспільства.

Ще одним важливим фактором були зовнішньополітичні обставини напередодні Другої світової війни. У 1939 році, після пакту Молотова-Ріббентропа, Волинь увійшла до складу СРСР. Радянська влада, у свою чергу, проводила політику репресій та депортацій, яка торкнулася як українців, так і поляків. Це сприяло поширенню недовіри та страху між різними етнічними групами.

Згідно з німецько-радянською угодою від 23 вересня 1939 року, Холмщина та Підляшшя увійшли до складу Генерал-губернаторства та стали східною частиною Люблінської області (округу). Це дало українцям регіону надію на позитивні зміни в суспільстві. Однак, важкі події минулих років закарбувалися в пам'яті кожного: за словами професора Івана Крип'якевича, у 424 населених пунктах Холмської області було 460 православних церков, з яких 217 було зруйновано в міжвоєнний період, 194 перетворено на церкви, а залишилося лише 49. Кампанія зі знищення церков досягла свого апогею в 1938 році, коли протягом двох місяців було зруйновано понад 160 церков. Православних змушували ходити до церкви молитися та сповідатися і ставати римо-католиками. Оскільки українці не хотіли ходити до церкви, для їх примусової полонізації створювалися спеціальні загони, так звані «крокуси», які вночі вривалися в села, розбивали вікна в українських будинках, знищували продукти харчування, виривали пір'я з подушок і перин, знущалися з господарів, вимагаючи стати поляками. Але православна віра була настільки сильною, що всі ці насильницькі дії уряду були безуспішними⁸.

Важливо також, що з початком війни до Холмщини та Підляшшя емігрувало близько 1500-2000 українців з окупованих Радянським Союзом Галичини та Волині. (Додаток А) Це, як правило, були колишні в'язні

⁸ Грицьків Р. Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 150–173.

польських тюрм та концтаборів. Вони зосереджувалися майже виключно в містах Холм і Підляшшя та в Любліні. Умови життя українців на Холмщині та Підляшші змінилися. Німецька влада спочатку толерантно ставилася до українського культурного життя населення. Потрапивши до німецької зони окупації, українці почали організовувати свої структури. Восени 1939 року Краків став фактичним центром українського націоналістичного підпілля. Сюди переїхало багато священників з Буковини, які поповнили духовенство православної церкви.

Велику роботу в цій ситуації взяла на себе ОУН – яка була найвпливовіша громадська організація серед українців. Її головною метою з самого початку було будівництво незалежної української держави. У жовтні 1939 року з дозволу німецької влади в Кракові було створено Український комітет політичних емігрантів. У квітні 1940 року цей комітет було перейменовано на Український центральний комітет, який очолив Володимир Кубійович. Комітет опікувався хворими, людьми похилого віку та безпритульними дітьми, організовував охорону здоров'я та освіту. Поряд з цим він реалізував власну програму протидії полонізації українців та підвищення їхньої національної свідомості⁹. З часом, за допомогою біженців з Галичини, комітет організовував українські школи, кооперативи та молодіжні групи, заснував видавництво української літератури. У більших осередках Холмщини виникали різні українські громадські організації. Вони захищали українське населення від німецької влади, заснували низку українських шкіл, відновили «Рідні хати», українські кооперативи, захопили низку православних церков, які поляки перетворили на католицькі. Вже 5 листопада 1939 року в Хелмі з'явилася Церковна рада. Великим досягненням стала передача православним кафедрального собору в Хелмі, що також мало символічне значення¹⁰.

⁹ Мороз В. Діяльність ОУН напередодні та на початку Другої світової війни / Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доп. Київ, 2007. С. 590–599.

¹⁰ Filar W. Wołyń 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie. Toruń, 2004. S. 255–296.

Вперше на Холмщині та Підляшші навчання в народних та професійно-технічних училищах перейшло на українську мову. Розквітло національне життя, якого тут раніше ніколи не було. Серед різних проблем, характерних для Холмщини та Підляшшя, які не могли бути вирішені, була проблема калакутів, які негативно ставилися до всіх заходів «українізації».

Представники українського громадянства Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя, турбуючись станом рідної культури, зібралися 15 та 16 листопада 1939 року в Кракові та підготували меморандум до німецької влади, з яким направили відповідну делегацію до генерал-губернатора Ганса Франка¹¹.

Варто також зазначити, що станом на 31.03.41 у Краківській області було 395 українських шкіл, у яких навчалось 41 935 дітей, у Люблінській області – відповідно 512 та 49 475, а у Варшавській – 5 та 126¹².

У цей час у світі назрівав конфлікт між Німеччиною і СРСР. ОУН розуміла, що під час війни одні держави зникають, а інші виникають. В ОУН не було української держави, тим більше здатної взяти участь у протистоянні. Остання українська держава (УНР) була знищена на початку 1920-х років.

Верхівка ОУН розуміла, що можна підтримувати лише ту чи іншу збройну силу. Саме Німеччина здавалася такою. Головне командування німецької армії, а точніше Вільгельм Канаріс та Вальтер фон Браухіч, прихильно поставилися до цієї ідеї.

У той час, коли Німеччина планувала перетворити Україну на свою колонію, ОУН мріяла про відновлення України як держави. Можливий конфлікт між Німеччиною та Радянською Росією здавався ОУН чудовою нагодою створити власні збройні сили, які в умовах складних та

¹¹ Motyka G. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989 / Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / ed. P. Kosiewski, G. Motyka. Kraków, 2000. S. 166–178.

¹² Palski Z. Ukraińska myśl polityczna na Ukrainie Zachodniej dotycząca problemu polskiego w latach II wojny światowej. Polska – Ukraina: trudne pytania... T. 4. S. 270–291.

непередбачуваних подій світової війни могли б сприяти відновленню державної боротьби українців.

Отже, в боротьбі за незалежну українську державу ОУН потребувала союзників. Спочатку ОУН покладала певні надії на Німеччину. І не випадково наприкінці тридцятих років у багатьох європейських газетах з'явилося повідомлення про те, що Німеччина прагне створити незалежну українську державу, яка б об'єднала в національних рамках Радянську Україну та українців, що проживали під юрисдикцією Польщі та Чехословаччини. У Берліні було створено українське представництво на чолі з діячем ОУН Романом Сушком. Подібні заяви були актуальними і після приходу Гітлера до влади.

8 травня 1940 року канцелярія Гітлера видала інструкцію комісарам східних областей, в якій зазначалося, що Україна має бути незалежною державою в союзі з Німеччиною. 20 травня 1941 року Альфред Розенберг заявив: «Російське панування загрожує Україні». 17 липня Гітлер призначив Розенберга рейхсміністром у справах завойованих східних територій. Отже, одним із завдань Німеччини було забезпечити свободу українському народу.

Готуючись до війни проти СРСР, Гітлер заявив про свій намір виступити визволителем поневолених народів СРСР від більшовицької влади. Розв'язанням війни проти СРСР Гітлер припустив можливість відродження незалежної Української держави. Цю думку він висловив 13 та 21 липня 1940 року, заявивши, що метою кампанії проти СРСР буде створення Української держави та Балтійського союзу держав.

20 вересня 1941 року в інструкції рейхсміністра окупованих східних територій Розенберга ще раз наголошується, що «серед новоутворених держав перша роль відводиться Україні. Вона повинна стати найсильнішою противагою росії»¹³.

¹³ Боляновський А. Німецька окупаційна політика і проблема українсько-польських взаємин. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / ред. Ю. Сливка. Львів, 2005. С. 68–119.

Інформація такого роду активно поширювалася через німецькі ЗМІ, і кожен, хто мав навіть маленькі навушники, завмирав о 21:00, бо «тато слухає комюніке». Діти не мали права голосно шуміти в ці моменти, щоб не пропустити важливі події. Пропаганда, яку поширювали німці, вселяла надію на кращі часи в серця багатьох людей.

У 1940-1941 роках, окрім напливу біженців, на Холмщині та Підляшші відбулися й інші зміни у складі населення. Німецька влада переселила всіх німців Холмщини та Підляшшя на землі західної Польщі, натомість багато поляків, виселених з цих земель, були переміщені на Холмщину та Підляшшя, що збільшило там польське населення. З іншого боку, більшість українців, евакуйованих росіянами під час Першої світової війни в глиб росії, поступово поверталися на батьківщину та включалися до громадської діяльності. Проте варто зазначити, ні в жодній іншій частині українських земель, що опинилися під Польщею після Першої світової війни, польський тиск на українців не був таким сильним, як на Холмщині та Підляшші. Незважаючи на підписаний Польщею у Версалі міжнародний договір про захист національних меншин, польська влада та римо-католицька церква застосовували досить жорсткі заходи. Зокрема арешти та ув'язнення свідомих українців та знищення православних храмів, з метою полонізації українського населення Холмщини та Підляшшя. 154 православні церкви було перетворено на католицькі, а ще 164 храми було закрито. В Українській церкві було відібрано понад сімнадцять тисяч гектарів землі та роздано священикам і польським колоністам. Культурно-освітньому товариству «Рідна хата» було заборонено працювати, його бібліотеки забрано, все майно було знищено. Поява біженців з України на Холмщині та Підляшші у 1939-1941 роках підняла дух холмщан та почала піднімати національну пам'ять¹⁴.

¹⁴ Грицьків Р. Історіографічне значення матеріалів міжнародних семінарів «Україна – Польща: важкі питання» у дослідженні історії Української Повстанської Армії періоду Другої світової війни. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 1. С. 190–203.

Повернення галичан та волинян на свої землі на початку війни значно послабило українську владу. Налякані відродженням українського духу на Холмщині, поляки знову почали руйнувати церкви, священники потрапили під нагляд поліції, багатьох з них просто ліквідували, але підтримували ревних колонізаторів та русофілів.

В результаті польське підпілля у 1941 році розпочало антиукраїнську операцію, ліквідовуючи насамперед представників української еліти, які були каталізаторами українського національного відродження на цій території.

Німці, вважаючи Закерзоння (Генерал-губернаторство) польським життєвим простором, сподівалися схилити поляків на свою сторону. Вони не мали наміру будувати українську адміністративну владу на цих землях. Навпаки, вони почали призначати нових старостів, вчителів та просто дрібних чиновників з числа поляків, розпочавши таким чином приховану боротьбу проти корінних українців, а польські чиновники, зі свого боку, почали проводити політику асиміляції, колонізації та боротьби проти будь-яких форм національно-політичного та культурного чи економічного розвитку українців. Старости обкладали українців вищими податками, відправляли найактивніших селян на примусові роботи до Німеччини, тим самим уповільнюючи українське відродження¹⁵.

Польські фольксдойчі, переважно з Познанської області, яких німці переселили на Холмщину, всіляко знущалися з українців, б'ючи їх зі словами: «Не дочекаєтесь, коли реалізуєте свої гайдамацькі плани. Не буде України в Польщі!» Такий моральний терор згодом переріс у масове знищення провідних діячів української культури в регіоні¹⁶.

Проте, під час німецької окупації на Холмщині було відроджено Холмсько-Підляську православну єпархію, відкрито українські школи, культурні та громадські установи, у продажу з'явилися українські газети,

¹⁵ Дзюбан О. Українсько-польське протистояння у вересні 1939 року в світлі тогочасної преси і споминах очевидців. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 75–87.

¹⁶ Ільющин І. ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). Київ, 2000. 1000 с.

підручники, видавалися роботи українських класиків, люди почали більше співати українські пісні. Все це стало важким ударом по психології польських шовіністів, які мріяли про повну польську асиміляцію українців. Однак вони боялися українського духу, а також можливості возз'єднання Холмщини та Підляшшя з Україною.

Проти мирних і беззахисних українців Холмщини та Підляшшя було розв'язано безпрецедентний масовий і жорстокий терор, який розпочався в лютому 1941 року та набув масового характеру з 1942 по 1944 роки.

На першому етапі, як наголошує Олексій Літковець, поляки знищували інтелігенцію та тих, хто був найактивнішими діячами. Неповний список убитих українських активістів у різних селах і містах, складений Холмським комітетом допомоги 22 січня 1944 року, налічував більше п'ятиста осіб. Це був вибірковий список жертв, до якого входили найвідоміші українці, яких пропонувалося згадати в церквах на Богослужіннях та панахидах. Найбільш свідомих українців продовжували вбивати й у наступні роки. Часто це було не просте вбивство, а мученицька смерть¹⁷.

Постановою Священного Архієрейського Собору Польської Автокефальної Православної Церкви від 20 березня 2003 року до лав Святих Мучеників Холмщини та Підляшшя було зараховано 7 священнослужителів, яких жорстоко катували поляки в 1940-х роках.

У всіх селах відбувалися пограбування, жорстокі вбивства та підпали українських домівок. Люди були нажахані, навіть боялися ночувати у своїх домівках, закопували одяг та зерно, будували схованки. Ті що жили на хуторах йшли ночувати в сусідні села.

Приділяючи основну увагу в полонізації краю шкільній освіті, польська адміністрація намагалася замінити русинських вчителів поляками або чоловіками, які пройшли військову службу, а вчительок – дружинами офіцерів та інших урядовців.

¹⁷ Сергійчук В. Втрати населення під час українсько-польського міжнаціонального конфлікту в роки Другої світової війни. Україна – Польща: Важкі питання. Матеріали ІХ і Х міжнародних семінарів «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Луцьк, 2004. Т. 9. С. 137-200.

З початку 1942 року гестапо залучило службу безпеки та польську поліцію до боротьби з українцями. Використовуючи надані їм сфальсифіковані списки небезпечних українців, німці розстрілювали без суду і слідства всіх, кого поляки їм пропонували.

З кінця 1942 року зіткнення між українцями та поляками на Закерзонні, спровоковані німцями, почастишали. Так, керівник служби безпеки (СД), СС та начальник поліції Люблінського округу Генерал-губернаторства Глобоснік поставили собі за мету створити зразкову німецьку колонію «Гімлерштадт», заселену рейхсдойчами, фольксдойчами та голландцями, виселивши двісті тисяч поляків з чотирьох повітів Люблінського округу та переселивши на їхні місця німців та голландців. Для захисту німецьких колоній навколо них мали бути розселені українці. Кампанія з переселення проходила взимку (з 27 листопада 1942 року до середини лютого 1943 року), і до її реалізації була залучена українська допоміжна поліція. Тисячі поляків, виселених з домівок взимку, вступили до лав Армії Крайової, перенесли всі свої образи та невдоволення на українську поліцію та розпочали акції відплати проти українців¹⁸.

Жертвами цієї провокації на Холмщині та Люблінщині стали 2 тисячі українців, ще тисячі стали біженцями. Бійці польських формувань, знищуючи українські поселення, часто виявляли середньовічну жорстокість та надзвичайний цинізм. У регіоні розвинувся своєрідний хаос. Вважаючи українців співучасниками вигнання поляків з Холмщини, польське підпілля у березні 1943 року напало на українців у Грубешівській області, знищивши села (Додаток Б) М'єтка, Сагринь, Турковичі, Моложів та Стрільці. Загалом майже 5 тисяч українців стали жертвами польських нападів навесні 1943 року. Маса українських біженців тягнулися через річку Західний Буг на Волинь.

¹⁸ Стратегії 1945–1947 років на Закерзонні. Розмова з Василем Галасою – «Орланом», заступником провідника Закерзонського краю Ярослава Старуха – «Стяга» з політично-пропагандивної праці. *Вісник Закерзоння*. 2002. № 7–9. С. 36–39.

Від спонтанних терористичних та грабіжницьких акцій польські ополченці перейшли до спланованої кампанії вбивств усіх видатних представників української інтелігенції. Відомо достатньо багато випадків вирізання польськими бандитами цілих українських сімей. Майже всі українські діячі отримували листи від польської організації з погрозами та закликами залишити свої посади.

Попри очевидний вплив цих фактів на хід подій, деякі польські історики схильні применшувати їх значення або повністю ігнорувати їх, вважаючи їх другорядними обставинами, які нібито не вплинули на подальший розвиток Волинської трагедії. Виснажене терором окупантів, українське населення вирішило створити власний збройний опір, який очолив легендарний Яків Войнаровський-Гальчевський (Орел) – штабс-капітан російської армії, сотник, полковник армії УНР, отаман та один із керівників антибільшовицького партизанського руху Правобережної України у 1922-1925 роках, майор польської армії, учасник війни проти німців у вересні 1939 року на боці Польщі.

Розгорілося запекле протистояння. Тільки в Замойському в 1942 році було розстріляно 123 українці, а в Грубешівському повіті було вбито сорок провідних українських діячів. У селі Дратів Люблінського повіту разом з дочкою був закатований священник Степан Малеш.

1943 рік став найжахливішим періодом знищення українців на Закерзонні – тотальні вбивства охопили цілі села, які й без того безперервно горіли. Гинули люди, горіла худоба та майно. Тобто почалося масове знищення українських сіл, які поляки сприймали як можливу оперативну базу для розвитку українського руху.

Почали стихійно створюватися загони самооборони місцевого населення, які цілодобово охороняли свої села, ховалися в схованках,

проводили наступальні дії проти сусідніх польських сіл, підозрюваних в антиукраїнських діях, тікали як могли¹⁹.

30 липня 1941 року польський уряд, який перебував у Лондоні, відновив співпрацю з СРСР перервану 17 вересня 1939 року (через війну), підписавши Акт Сікорського-Майського, згідно з яким у повідомленні, надісланому з Москви, наголошувалося: «СРСР виступає за створення незалежної польської держави в межах національної Польщі, включаючи деякі міста та регіони, що нещодавно перейшли до СРСР», що можна тлумачити по-різному. Далі: «Обидва уряди взаємно зобов'язуються надавати один одному будь-яку допомогу та підтримку в цій війні проти гітлерівської Німеччини». Уряд СРСР висловлює свою згоду на створення на території СРСР польської армії під командуванням, призначеним польським урядом за згодою радянського уряду»²⁰. Результатами цієї угоди також стало звільнення понад чотирьохсот тисяч громадян СРСР (поляків) з місць заслання, депортації та ув'язнення. Вона стала своєрідною перепусткою для радянських партизанів, які почали використовувати польські села на заході України як плацдарм для своєї «висадки».

У 1942 році нацисти провели остаточну «чистку» своїх адміністративних установ на Волині від «ненадійного» українського елементу. Українських чиновників тепер замінювали поляками. Невдовзі вони разом з німцями вже брали участь у каральних акціях, а керівництво Союзу Збройних Сил у Варшаві почало надсилати своїх емісарів на Волинь для організації збройних формувань та підпільних груп.

Протягом 1942-1943 років на території Волині з'явилося кілька десятків таких баз («пляцувок»). До найпотужніших з них належало Пшебраже (зараз с. Гайове, Ківерцівський район), Гута Степанська та Стара Гута, Панська Долина, Засмики (нині частина села Грушівка, Ковельський район), Білин

¹⁹ Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів: у 3 т. Київ, 2005. С. 213-227.

²⁰ Motyka G. Postawy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej. *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*. Warszawa, 2002. S. 279–584.

(нині село у Володимир-Волинському районі) під гучними назвами – Легіон Смерті, Білий Ожел, Польська організація Змови, Польська організація військова, Залога Польських Непідлеглих, Польська організація Терористична, Батальйон Семпф, Полонія, Зв'язок Валкі Збройней (Союз збройної боротьби) та інші.

Наприкінці листопада 1942 року представник польського уряду у вигнанні К. Банах («Ян Ліновський») приїхав на територію Волині та разом зі своїми співробітниками почав розвивати мережу делегацій²¹. У січні 1943 року Ковель було обрано центром районної делегації. Провідну роль у військово-політичній діяльності серед польських підпільних організацій на Волині та Поліссі відіграла наступниця довоєнної Польської Армії – підпільна військова організація Армія Крайова, заснована у 1939 року.

Польські підпільники, які зібралися на цих базах, почали разом з польською поліцією нападати на українські села з метою реквізиції їжі та теплого одягу. Було спалено понад двісті українських сіл, відбулися масові страти жителів. Також 27 Волинська дивізія Армії Крайової з січня по березень 1944 року «очищала» територію своєї оперативної бази від українського населення – від Ковеля до Стиру, до Турії та Бугу, ведучи запеклі бої з УПА. Провокації радянських партизанів та німецьких окупантів суттєво відіграли значну роль у загостренні конфлікту з поляками.

З наближенням фронту керівництво Армії Крайової дедалі відкритіше шукало підтримки у радянських колаборантів та налагоджувало з ними співпрацю. «Поляки пішли разом з більшовиками проти українців. Наслідки цього були жахливими», – згадував Бульба-Боровець²².

Таким чином, роз'єднаність сил національного опору – польського та українського – перед обличчям вже очевидної загрози нової окупації регіону мала трагічні наслідки. Підпільна війна на багатьох фронтах перетворювалася на хаос, і людина часто відчувала себе заручником

²¹ Filar W. Wołyń 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie. Toruń, 2004. S. 111–135.

²² Тарас Бульба-Боровець. Документи, статті, листи / за ред. В. Сергійчука. Київ, 2011. С. 369–422.

випадкових обставин і могла будь-якої миті стати їхньою невинною жертвою.

25 квітня 1942 року Геббельс зазначив у своєму щоденнику: «Спочатку населення України досить прихильно дивилося на фюрера як на рятівника Європи та вітало німецьку армію, але за кілька місяців їхнє ставлення до нас різко змінилося. Ми занадто сильно били по українцях, жорстоко з ними поводитися»²³.

Вище я окреслив увесь спектр польсько-українського протистояння на Холмщині, а саме: від окремих акцій до масового знищення українців, яке перекинулося через Буг на Волинь. Тут вони набули дещо іншого характеру після організації, згідно закону Сікорського-Майського, так званих «селянських» опорних баз, зокрема формувань Армії Крайової.

18 травня 1943 року крайове керівництво ОУН на Волині та Поліссі звернулося до місцевої польської громадськості з проханням вплинути на своїх співвітчизників і змусити їх залишити службу в німецьких адміністративних органах та поліції. «Якщо цього не станеться, то... гнів українського народу виллється на всіх тих поляків, які живуть на українських землях». Це звернення залишилося без відповіді²⁴.

Останньою краплею, яка переповнила чашу терпіння, стали події 17 березня 1943 року в селі Ремель, що на Рівненщині. Тут каральні загони СС, з допомогою польської поліції, влаштували криваву розправу над мирним українським населенням. Шістсот п'ятнадцять невинних селян було вбито та розстріляно. Вижило лише близько сімдесяти. Причиною цієї жахливої різанини було те, що українці прийняли до своїх сімей колишніх полонених радянської армії – східних українців²⁵.

²³ В'ятрович В. Українська Друга світова (в кольорі). *Дзеркало тижня*. № 32 (760). 29 серпня – 4 вересня 2009.

²⁴ Стрільчук Л. «Простори спогадів» українців та поляків щодо Волинської трагедії: медійний аспект. *Політика пам'яті в теоретичному та практичному вимірах*: матеріали конференцій 2016-2019 рр. С. 254.

²⁵ Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. Київ, 2001. С. 195.

На початку 1943 року польсько-український конфлікт набув загрозливої форми, особливо коли червоні партизани почали масово висаджуватися в німецькому тилу.

Метою червоних партизанів було, окрім розвідувально-диверсійної роботи, знищення українських збройних центрів та української інтелігенції. Польські поселення стали головною базою для підтримки червоних партизанів: приміщеннями, продовольством, розвідкою, зв'язком та збройною допомогою. Шукаючи можливості нашкодити українцям, 7000 поляків вступили до лав червоних партизанів²⁶. Це також підлило мастила у вогонь, оскільки більшовики вважалися ворогом номер один для бійців УПА та цивільного українського населення.

Червоні партизани, які періодично проникали на Волинь з Білорусі, стали надійним союзником поляків. Прагнучи заручитися підтримкою місцевого польського населення, вони виставляли себе захисниками їхніх інтересів, насамперед через боротьбу з українським національним підпіллям.

У відповідь українське підпілля поширювало серед польського населення листівки, що викривали злочини більшовизму, зокрема жорстокі страти польських офіцерів²⁷. Це відвернуло значну частину поляків від співпраці з червоними партизанами та водночас серйозно стривожило кремлівське керівництво. Тепер радянські диверсійно-партизанські групи почали нападати на польські поселення під виглядом УПА, з особливою жорстокістю вигукуючи бандерівські гасла та головне, не залишаючи жодних доказів. Ці методи залишалися в їхньому арсеналі ще довго.

Якщо трохи повернутися до цього питання, то згадаємо, що програмні документи ОУН на початку війни не передбачали боротьби проти поляків. Зокрема, з цього приводу голова Партії українських націоналістів Євген Коновалець писав: «Ми піднімаємо прапор боротьби проти поляків, але

²⁶ Ішук О. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів (1959—1964). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 1. 2009. С. 87–120.

²⁷ Грицьків Р. Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 150–173.

боротимемося проти поляків тією мірою, якою вони змусять нас вдатися до самооборони... Ми всі наші зусилля спрямуємо проти більшовиків, готуючи проти них наш останній удар»²⁸.

Отже, дії ОУН проти поляків були насамперед проявом антиокупаційної, а не антипольської боротьби. Але коли вони зайняли адміністративні посади в німецькій адміністрації та почали брати участь разом з німцями в антиукраїнських акціях, вони поступово стали ворогами в цій війні, і крайове керівництво ОУН, а згодом і Республіканська конференція ОУН, звернулися до них із занепокоєнням, попереджаючи, що це може обернутися проти них. На жаль, це не спрацювало.

Пізніше, щоб уникнути кровопролиття та підірвати підтримку та базу для німецько-польських, польських, польсько-російських антиукраїнських операцій, УПА пропонувала полякам залишити поле бою та вирушити на Захід, але польська сторона чинила цьому опір, намагаючись зберегти так званий стан окупації²⁹. Деякі поляки, зокрема ті, хто мав можливість, все ж таки виїхали, а ті, хто такої можливості не мав, залишалися на місцях і потрапляли у вир боротьби.

У цій заплутаній ситуації важко сказати, хто, чому, що і коли думав про що, хто, коли, де і з ким воював. Пізніше, коли групи самооборони села розпочали акції відплати проти поляків і коли Армія Крайова вступила у війну, щоб уникнути хаосу та відбити свої парамілітарні структури, УПА також вступила в антипольську війну, і поляки стали ще одним ворогом у ній.

Ми зараз говоримо про «непотрібний третій фронт». З точки зору політичних міркувань, він був дійсно непотрібним як для українського, так і для польського народів. Польський терор був ударом у спину для

²⁸ В'ятрович В. Польське питання в ідейно-політичних засадах ОУН(б). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / ред. Ю. Сливка. Львів, 2005 С. 288–303.

²⁹ Дзюбан О. Українсько-польське протистояння у вересні 1939 року в світлі тогочасної преси і споминах очевидців. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 75–87.

українського національно-визвольного руху, який мав не лише право, а й обов'язок боротися за незалежну українську державу. Але цей «третій фронт» був потрібен німецькій, російській та польській сторонам для знищення українців. Зрештою, хоча й зайвий, він був необхідним для збереження українців та українського життя в Західній Україні.

Антипольські акції набули чітких ознак навесні 1943 року в Сарненському та Костопільському районах Рівненської області. У регіоні поширювалися чутки, що на Великдень українці проведуть масове знищення поляків, які не покинуть ці місця. Про те, що це була справжня провокація, а не розпочата акція УПА, свідчить той факт, що не всі, навіть у Крайовому провіді ОУН(Б) на Волині та Поліссі, а також у Центральному провіді ОУН, поділяли думку про необхідність «очищення повстанської території від польської присутності»³⁰. По-друге, УПА поважала релігійні свята і не могла планувати таку акцію, особливо на Великдень. Очевидно, тут працювала якась інша сила, але сама інформація зробила свою справу, і поляки почали тікати до міст, містечок та більших сіл, йшли служити до німецької поліції та разом почали нападати на українські села. Маховик невпинного насильства обертався. Українсько-польське протистояння на Волині досягло свого апогею в липні 1943 року. Польським селам категорично пропонували «йти за Буг або Сян», а керівництво АК зобов'язало всіх поляків залишатися на своїх довоєнних місцях проживання, щоб Польща не втратила Волинь.

Вивчивши документи з архівів, я отримав можливість зрозуміти всю складну та трагічну ситуацію, в якій опинилися поляки Волині та Полісся під час Другої світової війни, насамперед з вини їхнього уряду, який віддав наказ боротися за відновлення Речі Посполитої на цих територіях у довоєнних кордонах. Збройний конфлікт, розпочатий нацистами та більшовицькими партизанами, приніс великі жертви обом народам.

³⁰ Ільющин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. Київ, 2001. С. 135-184.

2.2. Перебіг та наслідки

Після аналізу історичних, соціально-політичних та національних передумов Волинської трагедії виникає необхідність детально розглянути перебіг подій, що відбувалися на Волині у 1943–1947 роках. Цей період став кульмінацією тривалого українсько-польського протистояння, коли накопичені суперечності, образи та прагнення до національного самоствердження вибухнули у збройний конфлікт, що набув рис етнічного насильства та взаємного знищення. Події, що розгорнулися на Волині, вийшли далеко за межі локальних інцидентів і стали частиною широкого процесу трансформації Східної Європи у вирі Другої світової війни. Волинь, яка опинилася між тоталітарними режимами – гітлерівським і сталінським – стала місцем боротьби не тільки за територію, а навіть за ідентичність, за право визначати власну історію. Український визвольний рух бачив у цьому регіоні майбутній центр незалежної Української держави, тоді як польський підпільний рух прагнув зберегти край у складі повоєнної Польщі. Обидві сторони діяли в умовах інформаційної ізоляції, пропагандистського тиску та жорстокої війни. Що і призвело до зростання недовіри, страху та ненависті. Відсутність централізованої влади, масове озброєння населення, розпад державних інституцій та глибокий соціальний безлад перетворили Волинь на простір анархії, де насильство стало звичайним засобом вирішення конфліктів. За цих обставин відбулося поступове переростання ізольованих збройних сутичок у масштабні етнічні чистки. Початком організованого насильства вважається напад українських підрозділів на польське село Паросля у лютому 1943 року – подія, яка спонукала перехід від спонтанних акцій до цілеспрямованої антипольської кампанії³¹. Відтоді конфлікт швидко поширився на ширші території, охопивши райони Ковеля, Луцька, Володимира-Волинського, Горохова, Рівного та Кременця. Польське

³¹ Motyka G. *Ukraińska partyzanka 1942–1960*. Warszawa, 2006. S. 34–136. S. 121-155.

підпілля, у свою чергу, здійснювало акти помсти проти українського населення, створюючи замкнене коло насильства, в якому знищення ворога сприймалося як акт справедливості.

Волинська трагедія 1943–1944 років – це не лише історичний епізод боротьби двох народів, але і трагічне свідчення того, як у ситуації бездержавності, ідеологічного протистояння та війни людська свідомість може деградувати до рівня безжального насильства. Вона також стала частиною процесу національного самоусвідомлення українців, який відбувався у дуже тяжких умовах, коли питання національного визволення зіткнулося з моральною проблемою збройної боротьби проти цивільного населення.

Практика польських істориків характеризується схильністю перебільшувати польські жертви, приписуючи українські жертви, вважаючи українців убитими поляками, які загинули від рук українців, та включати до числа польських жертв інших людей, деякі з яких навіть не були польської національності та які не мали жодного зв'язку з Волинською трагедією. Тому досить важко назвати точні цифри, а ті, що існують сьогодні в польській чи українській історіографії, зовсім інші.

Однак можна стверджувати, що кількість поляків значно зменшилася. Ось як це описують документи українського підпілля від жовтня 1943 року: «Польський елемент, який окупував ці території, ймовірно, назавжди вирваний з корінням. Сьогодні всі вони перебувають під «опікою» німців у містах і разом з ними приходять знищувати українське цивільне населення та палити села. Поляки сьогодні опинилися в особливо скрутному становищі: голод, холод, відпустка зі служби до німецьких імперіалістів і те, що вони не мають можливості повернутися до своїх колишніх домівок. Не менш важливо те, що вони думають про те, що вони будуть робити, коли німці та їхні більшовики відступлять звідси. Вони втратили надію панувати над цими

землями. А поки що, скільки зможуть, вони грабуватимуть і палитимуть українські села та знищуватимуть українське цивільне населення»³².

Польське підпілля поступово оговтувалось від ударів, завданих українцями. З серпня 1943 року спостерігається посилення збройної відповіді, здійснювалися напади на українські села, як спільно з німцями, так і самостійно.

Тепер поляки мстять українському населенню, організовуючи підпали та мародерство у співпраці з німцями. Німці скористалися ситуацією, вилучаючи майно у польських втікачів, відправляючи їх на роботи до Німеччини та поповнюючи ряди польських збройних банд та поліції.

Активну організацію польських антиукраїнських акцій на Волині у другій половині 1943 року відзначають радянські партизани. В одному з їхніх документів можна прочитати: «В районі Рафалівки Рівненської області знаходиться польський загін «Пілсудчики», який 13 листопада цього року встановив «криваву суботу», вбиваючи українське населення в селах Колодяк та Собищине Рафалівського району, подібні загони в інших районах Рівненської області, їх місцезнаходження не встановлено»³³.

Кінець 1943 – початок 1944 років ознаменувався серією масштабних боїв між підрозділами Армії Крайової та УПА, які намагалися знищити одне одного.

Антипольська кампанія, що розпочалася навесні 1943 року на Волині, була «вигідним» виправданням загальної ненависті до поляків з боку українського населення, в очах якого поляки були гнобителями, окупантами та колонізаторами, до чого додалися звинувачення у співпраці з нацистами. Варто відзначити ще одну зацікавлену та сильну сторону конфлікту, яка, як і нацисти, сприяла загостренню українсько-польської ворожнечі. Це, звичайно

³² Літопис УПА. Торонто, 1984. Т. 5: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 3: Споми́ни учасників / відп. ред. Є.Штендера – Торонто: Літопис УПА, 1984. С. 58.

³³ Іщук О. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів (1959—1964). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 1. 2009. С. 87–120.

ж, московські «режисери», які уважно стежили за подіями з кремля, провокували їх та розпалювали конфлікт.

Деякі групи так званої польської самооборони переступили всі межі дозволеного (не заперечую, що щось подібне могло статися і з іншого боку). М. Поровський наводить такий приклад: «В одному селі польські партизани з Акова жорстоко побили батька, потім поклали його дочку йому на спину та по черзі гвалтували її, тоді задушили обох та понівечили їхні тіла. В іншому селі поляки вбили дівчину, прив'язали її голе тіло до хвоста корови яку гнали по селу... До нашого табору прибіг дядько з відрізними вухами та виколотим оком. Він сказав, що поляки попереджають, що те саме станеться з усіма нами, якщо ми не покинемо Млинівський край»³⁴.

Продовження детального аналізу подій Волинської трагедії професора В. Сергійчука, включаючи хронологію військових протистоянь за 1943 рік, становить близько 365 військових операцій лише за один рік. Наведу лише деякі приклади з цієї роботи, щоб показати весь масштаб української війни. Зрозуміло, що спочатку ці операції мали локальний характер, були невеликого масштабу, а пізніше стали справжніми військовими операціями. Очевидно, що ці протистояння на Волині розпочалися з нападів більшовиків на українські села (за сприяння поляків).

Головною метою цих дій було знищення українських націоналістів. Варто розуміти, що йшлося не про землю. Землю легко захопити. А про душі, про цвіт нації. Пізніше поляки приєдналися до бойових дій більшовиків не лише як поплічники більшовиків, а й як окреме формування – загони селянської самооборони та як підрозділи Армії Крайової, але мета залишалася незмінною. Серед більшовицьких підрозділів виділяється диверсійний загін Медведєва. Вже 1 квітня цей загін знищив 35 повстанців і взяв 6 полонених, а 19-21 квітня в колонії Красний Сад німці та поляки спалили 22 ферми та вбили близько 100 жителів. З 2 квітня по 28 червня

³⁴ Літопис УПА. Торонто, 1984. Т. 5: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 3: Спомини учасників / відп. ред. Є.Штендера – Торонто: Літопис УПА, 1984. С. 78

поляки в районі Сенкевичів спалили 466 будинків та вбили 396 українців³⁵. Протистояння не закінчувалось.

У травні українські загони самооборони в селі Боржиця Острожецького району заявили про себе – у помсту за напад поляків було зруйновано деякі місцеві польські будинки, а в травні загін УПА ліквідував польські колонії, які співпрацювали з нацистами та більшовицькими партизанами проти українського національно-визвольного руху³⁶.

Однозначно, що українські акції носили відплатний характер, а польські та більшовицькі переважно супроводжувалися мародерством. Так, 20 травня більшовицькі партизани разом з поляками напали на село Городище, пограбували майно, зокрема 25 корів, та вивезли їх до польської колонії Брак. Більше того, 28 травня поляки пограбували церкви в Городищі, Вигуричі та Чарукові, 4 червня напали на церкву в селі Несвіч під час служби, а 13 червня - на похоронну процесію в селі Будяче, заарештували та розстріляли п'ять осіб з родини померлого. Зрозуміло, що це викликало акції помсти – 17 травня у польській колонії, де було вбито близько 150 осіб, а половина будівель спалена.

Напруженість політичного протистояння не зменшувалася в липні й у наступні місяці, коли вони вже мали спланований характер з чітким календарем дій. Так, 21 липня у Сенкевицькому районі в результаті спільних каральних акцій поляків та нацистів було вбито: у селі Сеймарки – 25, Береза – 4, Городок – 14, Тертки – 6, Коршів – 7, Коршів (колонія) – 27, Несвіч – 16, Красний Сад – 92, Бискупичі – 4, Михлин (все село знищено), Чаруків – 112, Бігуричі – 4, Городище – 19, Колодежі – 9, Дубова Коршма – 2 особи.

12 жовтня нацисти та поляки, які проявили особливу жорстокість, вбили 500 мешканців сіл Білашів, Галівка, Грозів, Грозівський Корчунок, Грем'яче,

³⁵ Сергійчук В. Втрати населення під час українсько-польського міжнаціонального конфлікту в роки Другої світової війни. Україна – Польща: Важкі питання. Матеріали ІХ і Х міжнародних семінарів «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Луцьк, 2004. Т. 9. С. 214-268.

³⁶ Motyka G. *Ukraińska partyzanka 1942–1960*. Warszawa, 2006. S. 151–170.

Завидів, Завидівські Хутори, Дерев'янче Мале, Дерев'янче Велике, Лючин, Михайлівка, Новомалин, Озера, Полівці та Точевики.

Наприкінці жовтня німці та поляки пограбували та спалили села Вікмини, Грабова, Кімнати, Підгайці, Попівці та інші на Крем'яччині.

Таким чином, головним фронтом української національно-визвольної боротьби виявився третій – польсько-український – і тому він опинився в центрі уваги, хоча його ініціаторами, а точніше, провокаторами, були як німці, так і більшовики. Загалом, Волинська трагедія – це не «українсько-польська різанина», як її намагаються представити поляки, а масштабна війна на три фронти, як окремий період Другої світової війни, а точніше, Української революції.

Трагічний волинський геноцид призвів до величезних людських жертв. Значну роботу по цих питаннях провів волинський дослідник Я. Царук. Порівнюючи дані польських публіцистів із власними, отриманими в тих місцях, на які посилаються польські автори, дослідник наголошує, що за даними В. та Є. Семашко, у селах, які зараз входять до складу Володимир-Волинського району, поляками було вбито лише 80 українців, а за матеріалами опитувань Я. Царука, тут «від рук польських воєнізованих формувань» загинуло 1454 українці. Імена 1244 з них встановлено. Зазначається, що в селах району було зруйновано 5 церков та 4 собори. На території Володимирської області відбулися перші напади польсько-німецької поліції на українські села, причому напади на польські села українське населення вважало відплатою. Якщо говорити про поляків, то, за словами Семашка, 1915 з них загинули «від рук українських націоналістів», за словами Я. Царука, у цих же селах 430 поляків стали жертвами нападів українців (повстанців та місцевих селян)³⁷. Крім того, він перевіряв списки загиблих, які були складені комісіями сільрад одразу після німецької окупації

³⁷ Царук Я. Трагедія волинських сіл. Українські та польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район. Львів, 2003. С. 99-156.

та повторно - у 1978 році. Разом з тим він був переконаний, що перші з цих списків узгоджувалися з розповідями односельців, тоді як пізніші були написані на прохання радянської влади, щоб будь-якою ціною очорнити «українських буржуазних націоналістів» та прославити «борців за радянську владу», а саме: червоних партизанів, учасників винищувальних батальйонів НКВС, партійних активістів.

Розуміючи неминуче завершення німецької окупації західноукраїнських земель, постало питання, чиїми землями вони будуть – польськими, радянськими, українськими? Невизначеність на міжнародному рівні провокувала кожен зі сторін конфлікту на самостійні спроби його вирішення, часто за допомогою третьої сили.

Так, на тлі Другої світової війни розгорталася українська війна, яка, залежно від обставин, була або українсько-німецькою, або українсько-польською, або українсько-більшовицькою, а іноді існувало таке поєднання двох чи трьох з них.

Влітку 1943 року конфлікт поширився на Галичину, пізніше на Закерзоння і локальна війна перетворилася на громадянську, в якій загинуло більше невинних людей, ніж винних³⁸. Важко знайти в цій ситуації, особливо спираючись лише на місцеві факти, головного «ініціатора» взаємного знищення народів. Він сидів десь далеко за пагорбом, мав своє бачення ситуації та також виконував чийсь наказ.

Таким чином, 1943 рік став найжахливішим періодом польсько-українського протистояння – тотальні розправи над селянами, безперервні пожежі, в яких горіли люди, худоба, майно.

Ситуація в Галичині в першій половині 1943 року доволі сильно відрізнялася від ситуації на Волині. По-перше, німецький окупаційний режим тут був набагато м'якшим і не викликав такого несподіваного опору населення, як на Волині та Поліссі. Більше того, німці були готові

³⁸ В'ятрович В. Брошура референта пропаганди ОУН Закерзонського краю Василя Галаси «Українсько-польські взаємини на тлі історії». *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 15–39.

продовжувати свої «проукраїнські» дії в Галичині, зокрема оголосивши про створення дивізії Ваффен СС «Галичина». Діяльність радянського підпілля залишалася тут ледь помітною до середини 1943 року. Правда, на галицьких територіях позиції ОУН(б) були набагато сильнішими, її підпільні зв'язки охоплювали майже кожне село. Бандерівці практично не мали тут сильного опору, як-от загони «Тарас Бульба» чи партизанські загони Мельника.

Отже, ніби існувала певна «тактична лінія», якої не можна було дотримуватися на Волині, хоча й тут час від часу відбувалися дії не зовсім зрозумілі на перший погляд: у липні 1943 року з'явилася листівка, ніби послання ОУН – звернення до польського населення: «Спільна доля, яка нас сьогодні об'єднала, і наша спільна боротьба проти окупантів Берліна та Москви за власні держави вимагають порозуміння між обома народами. Український народ завжди готовий до такого порозуміння. Ми не маємо ворожих намірів щодо польського народу і не хочемо жодної п'яді польської землі. Ми визнаємо право кожного народу на самовизначення та власну державу. Наше ставлення до польського народу ґрунтується на дружбі та прагненні до співіснування»³⁹. Однак польське підпілля не сприйняло цю заяву ОУН як спробу врегулювати протистояння. Далі автори листівки наводять тези, типові для польського шовіністичного дискурсу про українців як винахід австрійців, про їхню готовність співпрацювати з тихими та мирними русинами та необхідність виселення всіх, хто вважає себе українцями, до росії. Можна здогадатись чиїх це рук ця провокація.

У серпні-жовтні 1943 року у Львові за польською ініціативою було відновлено переговорний процес між представниками Проводу ОУН та польським комендантом «Збройних сил краю», підпорядкованих лондонському уряду у вигнанні. В інформації про цю зустріч йшлося: «Польсько-українська різанина сьогодні відповідає інтересам Німеччини і насамперед інтересам більшовицької Москви, яка шляхом взаємного

³⁹ Filar W. Wołyń 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie. Toruń, 2004. S. 156.

фізичного знищення українців і поляків прагне легше поневолити обидва народи та захопити їхні землі. Провід ОУН незалежних державників засуджує акти взаємного масового вбивства, звідки б вони не надходили, і закликає всіх громадян України бути чуйними до ворожого натхнення та дотримуватися позиції, продиктованої інтересами національно-визвольної боротьби українського народу».

В той самий час, у жовтні 1943 року, в інструкції Крайового Проводу зазначалося: «Категорично припинити всі антипольські виступи та дії, що є відхиленням від політичної лінії Організації та не ліквідують, а зміцнюють вторинний фронт боротьби проти нас»⁴⁰.

Однак врегулювати польсько-український конфлікт не вдалося. Польська сторона, йдучи на переговори, поставила перед собою такі завдання: «розвідка та саботаж в ОУН; спроба таким чином зупинити вбивства польського населення, зупинити братовбивчу боротьбу, яка під силу лише німцям; у разі досягнення згоди – відкриття спільного, антинімецького фронту».

У повстанських повідомленнях з Галичини за той час постійно відзначалося використання польським підпіллям провокацій у боротьбі з українцями, зокрема, провокування німецьких репресій або дій радянських партизанів. «Поляки, з одного боку, повідомляють німцям про все, що їм відомо про українців, а з іншого – прагнуть контакту з більшовицькими партизанами, яких їм вказують як українських націоналістів»⁴¹.

Польська сторона максимально спиралася на допомогу червоних партизанів, які все більше перетворювали польські поселення на опорні пункти своєї діяльності. Своєрідним фокусом трагедії польсько-української війни, в якій перетнулися майже всі фактори конфлікту, стали події в селі

⁴⁰ Літопис УПА. Нова серія. Київ – Торонто, 1999. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали. С. 113-200.

⁴¹ Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Львів, 2011. С. 55-174.

Гута Пеняцька 24 лютого 1944 р, де німці разом з українським підрозділом СС знищили центр польського бандитизму.

Історія цього питання досить складна. Як виявилось, наприкінці лютого 1944 року поблизу польської колонії Гута Пеняцька в Бродівському районі, яка була центром польського та радянського підпілля, проїжджав підрозділ німецької таємної польової поліції. Місцеве населення (а фактично радянські партизани) обстріляло його, вбило 6-8 німців та втекло. 27 лютого каральний підрозділ таємної німецької польової поліції разом з батальйоном галицьких добровольців напав на Гуту Пеняцьку та повністю знищив її, загинуло приблизно 500 осіб. Виявляється, провокаторами цих подій були радянські партизани, які, згідно зі своєю прийнятою тактикою, «проявивши свій героїзм», миттєво зникли, а відповідальність лягла на місцеве населення.

Але, дуже прикро, що історик Гжегож Мотика у своїй книзі «Український партизанський рух 1942-1960» стверджує без жодного посилання на архівні документи, що Гуту Пеняцьку утихомирив полк поліції СС, що складався з українців та повстанської роти «Сіроманців»⁴².

Володимир В'ятрович у своєму коментарі до цієї події наголосив, що Гута Пеняцька є яскравим прикладом того, як німецькі та радянські війська налаштовували українців та поляків один проти одного⁴³.

Подальше загострення польсько-українського протистояння, черговий провал переговорного процесу та швидке наближення фронту призвели керівництво українського підпілля до радикального рішення – виселення польського населення з українських територій. У вказівці Крайового Проводу ОУН від 5 травня 1944 року читаємо: «Враховуючи офіційну позицію польського уряду в питанні співпраці з радянською владою, необхідно виселити поляків з наших земель».

⁴² Motyka G. *Ukraińska partyzanka 1942–1960*. Warszawa, 2006. S. 190.

⁴³ В'ятрович В. Спроби українсько-польських переговорів у Другій світовій війні: позиції сторін. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 127–138.

У відповідь на акцію з ультиматумами, розпочату українцями, польське підпілля також вдалося до того ж засобу залякування. По багатьох районах Галичини були розкидані листівки з вимогою негайно залишити ці території під загрозою смерті українців.

Заключним етапом Волинської трагедії стала депортація українців з Польщі до України, а поляків з України до Польщі та операція «Вісла».

27 липня Польський комітет національного визволення підписав таємну угоду з СРСР про встановлення радянсько-польського кордону по лінії Керзона (з незначними відхиленнями на користь Польщі), а 9 вересня 1944 року Польський комітет національного визволення (ПКНВ) уклав три міжнародні угоди з Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою, Українською РСР та Литовською Радянською Соціалістичною Республікою під спільною назвою «Угода між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки та Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі та польських громадян з території Української РСР». Угода передбачала виїзд українців (включаючи лемків), білорусів, росіян до Української РСР та повернення до Польщі поляків та євреїв, які станом на 17 вересня 1939 року були громадянами Польської держави⁴⁴.

Варто уточнити, що йдеться не про звичайне переміщення фізичних об'єктів у просторі, а про розрив долі людей, розрив їхніх зв'язків зі світом, що було для них дуже важливим. Але найобразливіше для нас зараз те, що інформація про ці переселення, вся правда про них, була представлена нам у абсолютно спотвореному вигляді – ніби відбулося нормальне переселення людей, їх там було один мільйон, половина з них була переселена.

Насправді, як наголошує В'ятрович, землі Закерзоння, які відійшли до Польщі згідно з угодою між польським комуністичним та радянським

⁴⁴ Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Варшава – Київ, 2006. Т. 5: Акція «Вісла» / ред. С. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. С. 261.

урядами від 27 липня 1944 року, стали останньою ареною польсько-української війни.

Отже, через півтора місяця після підписання цих угод, 9 вересня, інша угода регулювала переселення українців з Польщі на територію УРСР, а поляків з УРСР – на польські землі.

Переселення відбувалося у чотири етапи. На першому етапі, який тривав з жовтня по грудень 1944 року, виїхало 19 899 українців (5035 сімей), на другому, з 1 січня до середини 1945 року, добровільно виїхало близько 80 000 осіб. Потім довелося переходити до примусового переселення українців, які залишилися на території Польщі. Для цього польська комуністична влада направила до районів переселення частини третьої, восьмої та дев'ятої дивізій польської армії. Було переселено 81 806 осіб (22 854 сім'ї)⁴⁵.

Депортація супроводжувалася репресіями. 10 вересня єпископ Перемишльський Йосфат Коциловський направив двох посланців до американського та британського посольств з інформацією про характер польсько-українського переселення, про гноблення та порушення прав громадян, що відбувалися протягом цього часу, а також з проханням про допомогу. 21 вересня 1945 року його вперше заарештували. Влада безуспішно намагалася змусити його видати відозву, яка б закликала вірян та духовенство УГКЦ виїхати до України. У відповідь на примусове переселення лідер УПА в Польщі полковник «Орест» 9 вересня 1945 року видав наказ про напад на переселенські комісії та польські війська, що супроводжували депортованих, а також про спалення спорожнілих поселень, щоб затримати їх заселення поляками⁴⁶. Нападу піддалися також залізничні колії, станції, мости та шляхопроводи. Подібні накази видав і лідер УПА

⁴⁵ Акція «Вісла». Документи / ред. Є. Місило. Львів – Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1997. С. 101.

⁴⁶ Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Львів, 2011. С. 236.

«Стяг». Відчуваючи загрозу з боку УПА, польський уряд посилив свої дії щодо депортації українського населення.

11 жовтня в Грубешівському повіті (Польща) українські повстанські загони, виступаючи проти переселенської кампанії, підпалили порожні села Черничин, Черничинок, Терєбін, Терєбинець, Масломенч та Метелін з їхніми господарствами.

Четвертий етап тривав з 1 січня по 15 червня 1946 року. Підрозділи Польської Народної Армії вдалися до пацифікації в селах Терка (30 жертв), Бжозовець біля Хашина (9 жертв), Суровичні Поляни (9 жертв), Карликів (14 жертв) та Мхава (кількість жертв невідома). Найкривавіша різанина сталася в Завадці Морохівській, де 96 жителів села було вбито солдатами 34-го піхотного полку⁴⁷.

5 квітня 1946 року було створено Жешувську оперативну групу, якій було надано три піхотні дивізії, два піхотні полки, всі сили Прикордонної охорони, Корпусу внутрішньої безпеки, поліції та Міністерства цивільної безпеки, яким 15 червня було наказано депортувати до України 14 045 сімей, які, за даними комісії з переселення, все ще залишалися в цьому районі. Єпископа Йосафата Коциловського насильно викрали з єпископського палацу та передали НКВС, який ув'язнив його та вивіз до СРСР. 27 червня 1946 року було заарештовано єпископа-помічника Перемишльської єпархії Григорія Лакоту та членів Перемишльської греко-католицької капітули. Обидва священнослужителі загинули на чужині. Загалом під час кампанії було переселено 482 109 осіб (122 454 українські родини).

Операція «Вісла» – етнічна чистка, проведена в 1947 році (початок 29 березня) за рішенням партійного та державного керівництва СРСР, Польської Народної Республіки та Чехословацької Соціалістичної Республіки. Вона полягала в примусовій, із застосуванням військ, депортації українців з їхніх етнічних територій – Лемківщини, Надсянщини, Підляшшя та Холмщини –

⁴⁷ Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Варшава – Київ, 2006. Т. 5: Акція «Вісла» / ред. С. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. С. 299.

на територію в західній та північній частині Польської держави, яка належала Німеччині до 1945 року, та на територію Української РСР.

Як показано вище, перше виселення українців з корінних українських земель, яке передувало операції «Вісла» та мусило бути виключно добровільним, найчастіше здійснювалося насильницьким шляхом та із застосуванням військової сили.

Переселення та масові репресивні дії польського уряду проти українського цивільного населення викликали природний та рішучий опір з боку національно-патріотичних сил – Української повстанської армії та націоналістичного підпілля Організації українських націоналістів на території Закерзоння, що становило серйозну загрозу існуванню тоталітарного режиму на всій території Польщі⁴⁸. За цих умов польська комуністична влада, продовжуючи свою антиукраїнську політику, вирішила повністю виселити українське населення з їхніх етнічних земель та розсіяти українську національну меншину в Польщі.

Приводом для початку операції «Вісла» стала загибель 28 березня 1947 року в бою з підрозділом УПА (під командуванням майора С. Гріна) заступника міністра оборони Польщі генерала К. Сверчевського.

Того ж дня на засіданні Політбюро Польської народної партії було прийнято рішення про повну депортацію українського населення до новостворених воєводств на колишніх німецьких землях – Вроцлавського, Гданського, Зеленогорського, Кошалінського, Ольштинського, Познанського та Щецинського.

Висновки до розділу 2

Волинська трагедія – один із найтрагічніших і водночас найскладніших епізодів спільної історії українського та польського народів. Її витоки сягають глибин соціально-політичних, національних та культурних процесів,

⁴⁸ Сергійчук В. Український здрив: Закерзоння. 1939–1947. Київ, 2004. С. 251.

що століттями формували складні стосунки між двома сусідами. З історичної точки зору, трагедія стала кульмінацією давнього конфлікту, який поєднав наслідки колоніальної політики, боротьби за національне визволення, зіткнення ідеологій та вплив зовнішніх факторів – радянського та німецького тоталітаризму.

Причини трагедії були різними. У міжвоєнний період польська влада проводила політику полонізації, метою якої було асиміляція українського населення та послаблення його національних прагнень. Закриття українських шкіл, ліквідація православних парафій, насадження польських поселенців, знищення культурних товариств – все це створювало атмосферу гноблення та беззаконня. Українська сторона, у свою чергу, відповіла активізацією національного руху: розширенням діяльності «Просвіти», кооперативних об'єднань, а згодом і підпільних структур ОУН. Політичне протистояння з часом набуло форми взаємного відчуження. Радикальні гасла, пропаганда та історичні образи підживлювали взаємну ворожнечу, перетворюючи сусідів на потенційних ворогів. Початок Другої світової війни лише загострив ситуацію. Після розділу Польщі між Німеччиною та СРСР у 1939 році Волинь опинилася під радянською владою, що принесло нову хвилю репресій та депортацій. Ці події болісно вдарили по обох етнічних групах, але кожна інтерпретувала їх по-своєму. Коли радянський режим змінився німецькою окупацією у 1941 році, старі конфлікти набули нового виміру: німецька адміністрація цілеспрямовано стимулювала українсько-польське протистояння, використовуючи його для контролю над місцевим населенням. У цих умовах збройна боротьба українців за державність та діяльність польського підпілля, яке прагнуло повернути довоєнні кордони, вступили у відкритий конфлікт. Протистояння швидко поширилося по всій Волині, охопивши сотні сіл і міст. У відповідь польські збройні формування – Армія Крайова, Селянські батальйони та загони самооборони – розпочали акції відплати, що призвело до загибелі тисяч українців. Так виникло замкнене коло насильства, коли вбивства та спалення сіл стали щоденним явищем.

Селяни, які ще вчора жили по сусідству, перетворювалися на ворогів. У багатьох випадках конфлікт мав не тільки етнічний, а також соціальний характер: бідні українці протистояли заможним польським колоністам, а акти насильства супроводжувалися грабунками та помстою за старі образи.

Німецька окупаційна влада фактично не втручалася в ці події, використовуючи їх для послаблення обох сторін. Лише у 1944 році, коли радянські війська наблизилися до регіону, масштаби протистояння почали зменшуватися. Значна частина польського населення загинула або була змушена тікати на захід, тоді як українські села згодом зазнали репресій з боку радянських каральних органів.

Наслідки Волинської трагедії були катастрофічними за всіма ознаками. Демографічно, за різними оцінками, з обох боків загинуло від 60 до 100 тисяч людей. Цілі села були стерті з лиця землі, десятки тисяч людей стали біженцями. Соціально-економічна структура регіону була повністю зруйнована: господарства були знищені, населення розсіяне, культурні центри спалені. Психологічні наслідки були не менш болісними: взаємна недовіра, страх, травма та почуття колективної провини залишили глибокий слід у свідомості обох народів.

Політичні наслідки трагедії стали очевидними після війни. Після встановлення радянської влади на Волині, а також здійснення операції «Вісла» у 1947 році, українське населення було масово депортовано з етнічних земель, що фактично поклало край багатовіковому співіснуванню українців та поляків у цьому регіоні. Пам'ять про ці події стала предметом політичних маніпуляцій на десятиліття: за радянського періоду Волинь трактувалася виключно як «приклад націоналістичних злочинів», тоді як у польському суспільстві — як «злочин геноциду». Лише наприкінці ХХ та на початку ХХІ століть почалося поступове осмислення трагедії з позиції історичної правди та взаємного прощення. Таким чином, Волинська трагедія – це не лише сторінка минулого, а й урок для сьогодення. Вона показала, що політика насильства, національної нетерпимості та історичної помсти

неминуче призводить до катастрофи. Розуміння причин і наслідків цього конфлікту має стати основою для формування культури історичної пам'яті, заснованої на взаємній повазі, правді та готовності до діалогу.

Для України сьогодні важливо не просто знати ці події, а усвідомлювати їх моральну суть: як приклад того, до чого призводить руйнування громадянського порозуміння та втрата цінності людського життя.

РОЗДІЛ 3. ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ В ГРОМАДЯНСЬКІЙ ОСВІТІ: СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

3.1. Відображення трагедії в підручниках історії

Питання висвітлення Волинської трагедії в сучасних українських шкільних підручниках з історії є досить делікатним і водночас важливим для формування критичного, цивілізовано зрілого ставлення до минулого. З моменту відродження незалежності України підхід до цієї теми суттєво змінився, відображаючи як еволюцію історичної науки, так і прагнення держави будувати власну політику пам'яті. Якщо в 1990-х роках Волинська трагедія практично не згадувалася або представлялася побіжно, то з 2000-х років вона поступово входить до шкільних програм, насамперед до курсів історії України для 10–11 класів.

У сучасних підручниках, зокрема авторів яких є Олександр Пометун, Ігор Коляда, Ігор Щупак, тема представлена як трагедія двох народів, а не як односторонній акт насильства. Наприклад, у підручнику І. Щупака «Всесвітня історія». 10 клас» (Київ: «Оріон», 2018) події на Волині розглядається в контексті Другої світової війни, як один із проявів міжетнічного протистояння, спричиненого політикою окупаційних режимів, національними амбіціями та історичними образами. Автор наголошує, що обидві сторони – і українська, і польська – зазнали важких втрат та наголошує на необхідності взаємного прощення та діалогу, що є основою громадянської освіти⁴⁹. Такий підхід дозволяє учням не лише вивчати історичні факти, а й осмислювати моральні уроки минулого. У підручнику О. Гісем та О. Мартинюк «Історія України. 10 клас» (Київ: «Ранок», 2018) автори наголошують, що Волинська трагедія – це спільна історична травма, яка вимагає співчуття до жертв та усвідомлення цінності людського життя. Вони зазначають, що конфлікт мав глибоке історичне коріння – зокрема,

⁴⁹ Всесвітня історія (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / І. Я. Щупак. – К. : УОВЦ «Оріон», 2018. С. 144.

польську політику міжвоєнної полонізації та репресій проти українців, а також прагнення українського визвольного руху утвердити власну державність⁵⁰. Таким чином, у навчальному матеріалі простежується баланс між історичним поясненням та моральною рефлексією, що відповідає сучасним принципам громадянської освіти.

Варто зазначити, що в українських підручниках останніх років – зокрема тих, що рекомендовані Міністерством освіти і науки України – немає мови ворожнечі чи однобічних інтерпретацій. На відміну від радянської історіографії, яка трактувала діяльність УПА виключно як «зрадницьку» чи «колабораціоністську», сучасні автори прагнуть показати багатогранність подій, розкриваючи як прагнення українців до визволення, так і трагедію міжетнічного насильства.⁵¹ Важливо, щоб вправи та завдання для учнів пропонували аналіз історичних документів, свідчень очевидців, уривків з листів та мемуарів, що сприяє розвитку критичного мислення. Однак існують відмінності у ступені деталізації подій у різних підручниках. Наприклад, у підручнику В. Власова та С. Кульчицького згадки про Волинь подані лаконічно – у межах кількох абзаців, без детального аналізу причин і наслідків. Така стислість, на думку багатьох викладачів, ускладнює для учнів глибоке розуміння суті трагедії та її гуманітарного виміру. Натомість, підручники нового покоління (Щупака, Гісем-Мартинюк) містять спеціальні розділи – «Думай та дискутуй», «Громадянська позиція», – які спонукають учнів розмірковувати над тим, як минуле впливає на сьогодення та які висновки сучасні українці повинні зробити з історичних подій. Особливо важливо, щоб новітні українські підручники гармонізували виклад цієї теми з європейськими підходами до історичної пам'яті. У текстах часто згадуються спільні українсько-польські ініціативи – зокрема, спільна декларація президентів України та Польщі 2013 року, в якій Волинська трагедія названа

⁵⁰ Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Харків: Вид-во «Ранок», 2018. С. 153.

⁵¹ Швагуляк М. Польсько-українська конфронтація на зламі 20–30-х рр. ХХ ст. Проблеми історіографії. *Проблеми слов'янознавства: Міжвідомчий наук. збірник. ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 1996. Вип. 48. С. 53–61.*

«взаємною трагедією двох народів» та висловлено прагнення до примирення. Таким чином, підручники не лише інформують, а й культивують культуру пам'яті, засновану на співчутті та розумінні.

Загалом можна стверджувати, що сучасне висвітлення Волинської трагедії в українських шкільних підручниках відповідає принципам демократичної та громадянської освіти. Учням пропонується не тільки вивчати фактичний матеріал, а можливість розмірковувати над питаннями моральної відповідальності, історичної справедливості та національної пам'яті⁵². Такий підхід формує у молодого покоління здатність бачити історію багатовимірно, розуміти складність людського вибору в часи війни та усвідомлювати важливість миру та толерантності як основних цінностей сучасного громадянина.

Волинська трагедія – одна з найскладніших і найболючіших сторінок українсько-польських відносин ХХ століття. Її осмислення в контексті громадянської освіти є історично необхідним та соціально значущим кроком до формування зрілого, критично мислячого, толерантного громадянина, здатного усвідомити складність минулого та зробити з нього моральні висновки. У шкільному середовищі, де закладаються основи національної ідентичності, моральної культури та соціальної відповідальності, питання про те, як і чому вивчати Волинську трагедію, стає частиною ширшого процесу – виховання громадян демократичного суспільства.

Сучасна українська педагогіка виходить з того, що вивчення історичних конфліктів не повинно зводитися до осуду чи прославлення певної сторони, а має сприяти формуванню навичок діалогу, емпатії та критичного аналізу. Як зазначає Ігор Щупак, керівник Українського інституту дослідження Голокосту «Ткума» та співавтор сучасних підручників з історії України, завдання історичної освіти полягає не у формуванні колективної провини чи сорому, а у вихованні здатності дивитися на минуле очима різних сторін,

⁵² Ярошенко Т. О. Громадянська освіта в Україні: концептуальні засади та практичні підходи. Київ: Центр освітнього моніторингу, 2020. С. 155.

розуміючи при цьому власну відповідальність за сьогодення⁵³. Його підхід збігається із загально визнаними принципами громадянської освіти Ради Європи, які передбачають розвиток у молоді толерантності, поваги до прав людини, здатності до розуміння та співпраці. У цьому сенсі Волинська трагедія є унікальним освітнім прикладом, оскільки поєднує історію, мораль та політику пам'яті. Вона дозволяє через аналіз подій 1943–1944 років розкрити такі ключові громадянські цінності, як:

- ❖ повага до людського життя, незалежно від національності чи віросповідання;
- ❖ засудження насильства як інструменту вирішення етнічних і політичних конфліктів;
- ❖ необхідність історичного діалогу як передумови сучасного миру;
- ❖ важливість збереження пам'яті про жертв обох сторін.

Як зазначає історик Ігор Гудь, Волинська трагедія стала результатом багаторічного зростання взаємної недовіри, політичних упереджень та асиміляційної політики міжвоєнної Польщі. Саме тому її можна використовувати в шкільній освіті не як символ звинувачення, а як урок про руйнівну силу нетерпимості⁵⁴. У рамках громадянської освіти ця тема допомагає вчителю формувати в учнів здатність співпереживати, аналізувати інформацію з різних джерел, розрізняти історичні факти від пропагандистських оцінок. Важливим аспектом є зміна тону історичного наративу в сучасних українських підручниках. Якщо 20–25 років тому події на Волині розглядалися виключно крізь призму національно-визвольної боротьби, то зараз вони все частіше подаються в контексті гуманітарного виміру війни. Автори підручників І. Щупак, О. Пометун, І. Коляда, О. Гісем, О. Мартинюк – не лише наводять факти насильства, а й пропонують учням

⁵³ Ярошенко Т. О. Громадянська освіта в Україні: концептуальні засади та практичні підходи. Київ: Центр освітнього моніторингу, 2020. С. 203.

⁵⁴ Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття : [монографія] / Б Гудь. – Львів : П.П. «Інформація. Поступ. Перспективи», 2006. С.336.

моральні питання: «Чи можна виправдати вбивство мирних людей навіть у боротьбі за справедливу справу?», «Як національні ідеї можуть перетворитися на фанатизм?». Такі питання переносять тему Волинської трагедії з площини сухої фактології у сферу громадянських роздумів, сприяючи розвитку етичного мислення. Окрему роль відіграє порівняльний аналіз українських та польських підручників, який показує, як по-різному, але водночас зі спільною метою, два народи намагаються інтерпретувати цю подію. Польські історики, зокрема Гжегож Мотика у своїй праці «Від Волині до Галичини», наголошують на організованому характері антипольських дій УПА, але також визнають акти помсти з боку польських збройних формувань⁵⁵. Українські дослідники, зокрема Володимир В'ятрович та Олександр Ільюшин, натомість наголошують на складності контексту: наявності трьох окупаційних режимів (радянського, німецького, польського), відсутності державності та спотворенні інформації в радянській історіографії. Для шкільної освіти таке порівняння дає змогу продемонструвати, що історична правда не є одномірною, а громадянська зрілість полягає у здатності сприймати складне минуле багатогранно⁵⁶.

Викладання Волинської трагедії також може бути ефективним засобом розвитку медіаграмотності та аналітичного мислення. В умовах інформаційних війн та маніпуляцій історією, які активно використовуються в сучасних політичних цілях, важливо навчити молодь перевіряти джерела, відрізнити історичні дослідження від політичної риторики. Використовуючи документи, свідчення, уривки з історичних творів, вчитель може організовувати інтерактивні дискусії, дебати, рольові ігри, порівняльний аналіз джерел. Такі методи не лише активізують освітній процес, а й формують у школярів розуміння того, що історія – це не набір фактів, а

⁵⁵ Motyka G. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989 / Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / ed. P. Kosiewski, G. Motyka. Kraków, 2000. S. 166–178.

⁵⁶ В'ятрович В. Спроби українсько-польських переговорів у Другій світовій війні: позиції сторін. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 127–138.

морально-пізнавальний простір, у якому кожен має навчитися робити висновки. Важливе місце у формуванні громадянських компетентностей займає емоційно-ціннісний компонент.

Робота з темою Волинської трагедії дозволяє виховувати в учнів співчуття, глибоке відчуття трагедії війни, неприйняття насильства. Роздуми над такими подіями вчать молодь бачити цінність миру, прощення та діалогу, що особливо актуально для України, яка сьогодні знову переживає військову агресію.

Таким чином, Волинська трагедія у шкільному курсі історії може виконувати три ключові функції громадянської освіти:

1. Освітню – забезпечує знання про складні аспекти минулого, допомагає формувати історичну грамотність;
2. Виховну – сприяє формуванню моральних і гуманістичних цінностей, емпатії, поваги до людської гідності;
3. Соціальну – розвиває навички діалогу, толерантність, здатність протидіяти мові ненависті та деструктивним ідеологіям.

На завершення можна стверджувати, що включення Волинської трагедії до громадянської освіти сприяє засвоєнню історичного матеріалу та вихованню демократичної свідомості. Через осмислення минулого учні вчаться усвідомлювати, що кожне суспільство відповідає за свої дії, що національна пам'ять має бути чесною, а мир і взаєморозуміння є найвищими цінностями. Це справжня мета громадянської освіти – перетворити уроки історії на моральні орієнтири для сьогодення.

3.2. Волинська трагедія в сучасній політичній дискусії

Сучасні політичні дебати навколо Волинської трагедії є яскравим прикладом того, як історична пам'ять може бути одночасно інструментом примирення та зброєю в боротьбі за політичний вплив. Ця тема, яка належить до трагічних сторінок спільної історії українського та польського народів, досі викликає гарячі дискусії в суспільстві, засобах масової інформації та

міждержавних відносинах. З одного боку, існує прагнення до діалогу та примирення серед істориків, освітян та громадських діячів, а з іншого – спроба деяких політичних сил використати пам'ять про Волинь як засіб емоційного впливу на виборців та як елемент націоналістичної риторики.

У польському політичному дискурсі події 1943 року часто подаються як «геноцид польського населення, скоєний українськими націоналістами». Цей термін активно використовують праворадикальні політичні партії, насамперед «Право і справедливість» (PiS), яка у 2016 році ініціювала прийняття резолюції Сейму Республіки Польща, в якій Волинська трагедія офіційно названа геноцидом⁵⁷. Таке формулювання викликало різко негативну реакцію в Україні, оскільки ігнорувало контекст Другої світової війни, взаємних актів насильства та відкидало спроби українських істориків представити більш комплексну, збалансовану оцінку подій. Цей крок продемонстрував, що історія, замість того, щоб бути предметом наукового аналізу, перетворюється на засіб політичної мобілізації та впливу на суспільну свідомість. Українська політична еліта, у свою чергу, реагує на такі дії переважно стримано, уникаючи ескалації. Державна політика пам'яті, яку формує Український інститут національної пам'яті, базується на принципах історичного балансу, співчуття до жертв обох сторін та визнання спільної відповідальності. Україна наголошує, що події на Волині були трагедією обох народів – результатом жорстокої війни, німецької окупації, руйнування традиційних структур управління, пропаганди та страху. Такий підхід має як історичний, так і громадянський та освітній фактор, оскільки формує розуміння в суспільстві того, що історія не повинна бути приводом для ненависті, а навпаки – уроком для збереження миру та людської гідності⁵⁸.

Важливо зазначити, що сучасні політичні дискусії навколо Волинської трагедії загострюються щоразу, коли наближаються вибори в обох країнах

⁵⁷ Motyka G. Postawy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej. *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*. Warszawa, 2002. S. 279–584.

⁵⁸ Ярошенко Т. О. Громадянська освіта в Україні: концептуальні засади та практичні підходи. Київ: Центр освітнього моніторингу, 2020. С. 245.

або погіршуються геополітичні обставини. Історична пам'ять у таких випадках стає інструментом маніпуляцій. Деякі політики, журналісти чи громадські діячі в Польщі використовують тему Волині для консолідації електорату на основі антиукраїнських настроїв. Натомість, у частині українського суспільства реакцією на це є радикалізація позицій: посилення націоналістичного дискурсу, романтизація діячів ОУН та УПА. Таке взаємне загострення не сприяє науковій об'єктивності та громадянському діалогу, який має ґрунтуватися на фактах, а не на емоціях.

Щороку, напередодні 11 липня, у Польщі загострюються політичні та громадські дискусії навколо Волинської трагедії 1943 року – тих трагічних подій, що призвели до загибелі десятків тисяч поляків та українців. Ця дата стала досить символічною точкою відліку пам'яті, і одночасно ареною для політичних маніпуляцій та протистояння. Для польської сторони 11 липня – День пам'яті жертв «геноциду, скоєного українськими націоналістами», який офіційно закріплений у державному календарі з 2016 року. Для українського суспільства ця подія асоціюється з болем, а також з необхідністю пояснювати історію у всій її складності, без спрощень та односторонніх звинувачень. Як показують події останніх років, у Польщі Волинська трагедія продовжує бути інструментом внутрішньополітичної боротьби. У липні 2023 року одразу три партії – націонал-консервативна «Право і справедливість» (PiS), Польська селянська партія (PSL) та правопопулістський рух «Кукіз'15» – подали до Сейму проекти резолюцій з вимогою офіційно визнати події на Волині «геноцидом польського народу». У тексті ініціативи PiS зазначалося, що «жертви злочину, скоєного українськими націоналістами, досі не вшановано належним чином», а події 1943 року слід «назвати, відповідно до історичної правди, геноцидом». Подібні формулювання містилися в документах інших політичних сил, які оцінювали події як «етнічні чистки та геноцид, скоєні ОУН та УПА проти ста тисяч невинних поляків, включаючи жінок та дітей».

Одним із важливих епізодів сучасної історико-політичної дискусії навколо Волинської трагедії стала заява (Додаток Е) групи українських

істориків, адресована голові Інституту національної пам'яті Польщі Лукашу Навроцькому. Цей документ з'явився у відповідь на посилення політичних закликів у Польщі до законодавчого засудження діяльності ОУН (б) та УПА як злочинних організацій, що, на думку української наукової спільноти, може призвести до спрощеного та однобокого тлумачення подій Другої світової війни на Волині. У зверненні українські дослідники закликали польських колег та представників уряду до відкритого наукового діалогу, наголошуючи, що лише співпраця вчених, а не політичне втручання, може забезпечити справедливе та збалансоване розуміння складного історичного минулого⁵⁹.

Зміст заяви базується на кількох ключових принципах. Перш за все, її автори наголосили на необхідності спиратися на наукову об'єктивність та критичний аналіз джерел, а не на політичну кон'юнктуру чи емоційні оцінки. Історики наголосили, що Волинський конфлікт не можна розглядати ізольовано від ширшого контексту – окупаційної політики нацистської Німеччини, радянських репресій, діяльності Армії Крайової та інших збройних формувань. Саме багатофакторний характер подій, на їхню думку, унеможлиблює однозначне визначення сторін як «жертв» чи «агресорів», а тому спроби юридично закріпити поняття «геноциду поляків, скоєного українцями» не відповідають історичній реальності.

У заяві особлива увага приділяється ролі істориків у процесі формування культури пам'яті. Автори звернення стверджують, що політикам слід утримуватися від оціночних суджень, які перетворюють історію на інструмент націоналістичної мобілізації. Історична наука, на їхню думку, покликана не засуджувати, а пояснювати – з'ясовувати причини, умови та наслідки трагічних подій. Звідси й вимога до польської сторони надати простір для спільних наукових досліджень, відкриття архівів та академічних обмінів, що могло б стати основою для об'єктивного вивчення минулого.

⁵⁹ Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/vidkryta-zayava-predstavnykiv-istorychnoyi-spilnoty-ukrainy-otwarte-oswiadczenie-przedstawicieli-srodowiska-historycznego-ukrainy>

Заява українських істориків має не просто академічний, а досить глибокий політичний підтекст. Вона з'явилась в той час, коли в Польщі активізувалася публічна дискусія щодо визнання Волинської трагедії «геноцидом поляків». Для деяких польських політиків така позиція мала символічне та виборче значення – як спроба консолідувати націю навколо історичних несправедливостей. Одночасно для української сторони така політика пам'яті загрожує формуванням негативного іміджу України як держави-спадкоємиці «злочинців» та ускладнює гуманітарну співпрацю між народами. У цьому сенсі лист до Навроцького можна розглядати як спробу нейтралізувати політичну напругу, перевести дискусію на професійний рівень та нагадати нам, що історична пам'ять не повинна бути заручником політичної боротьби.

Важливою є і гуманітарна складова заяви. Українські історики наголошують, що пам'ять про Волинь має бути не інструментом звинувачень, а полем взаєморозуміння. Вони визнають масштаб і трагедію подій 1943 року, але водночас закликають розглядати їх у системі двосторонніх відносин, враховуючи страждання як польського, так і українського населення. Такий підхід є проявом гуманістичної позиції, зосередженої на примиренні, а не на пошуку винних. У цьому контексті лист постає як приклад нової моделі історичної культури, зосередженої на співчутті, взаємній відповідальності та моральному діалозі народів.

Оцінюючи вплив заяви на польсько-українські відносини, слід визнати, що вона мала подвійний ефект. З одного боку, вона викликала схвальні відгуки в академічних колах, які підтримують ідею відкритої дискусії та спільного пошуку історичної правди. З іншого боку, деякі польські політики та ЗМІ сприйняли її як спробу виправдати український націоналізм або як тиск на польську сторону. Така реакція вкотре продемонструвала глибину історичних травм, які неможливо подолати лише політичними деклараціями. Потрібен довгостроковий процес освітньої, культурної та наукової співпраці, спрямований на формування нової культури пам'яті – без ідеологічних догм

та національних упереджень. Варто зазначити, що звернення українських істориків набуває особливого резонансу в контексті сучасної російсько-української війни. Агресія росії проти України актуалізувала необхідність єдності між державами Центральної та Східної Європи, зокрема між Україною та Польщею, які стоять на спільному цивілізаційному фронті. У цьому контексті історичні конфлікти минулого можуть бути використані ворогом для розпалювання ворожнечі та дестабілізації союзницьких відносин. Тому заява українських науковців має також стратегічний вимір – вона закликає не лише до історичного діалогу, а до формування спільного інформаційного та морального фронту проти маніпуляцій минулим, які активно поширює російська пропаганда.

Таким чином, звернення українських істориків до Лукаша Навроцького можна вважати важливим актом громадянської та інтелектуальної відповідальності. Воно демонструє готовність української наукової спільноти чесно та відкрито обговорювати складні сторінки історії, одночасно закликаючи польську сторону відмовитися від політизації минулого. Це звернення фіксує прагнення до взаємного примирення та формує інтелектуальні основи нової європейської культури історичної пам'яті: культури, що базується на науковій доброчесності, співчутті та партнерстві. У майбутньому такі ініціативи можуть стати основою для спільного українсько-польського наративу, в якому пам'ять про Волинь не стане джерелом ворожнечі, а символом спільного подолання минулого заради майбутнього.

Сучасна українська освіта активно реагує на ці політичні контексти, розвиваючи у школярів та студентів навички історичного аналізу та критичного мислення. Освітні програми з історії, розроблені в рамках реформи «Нова українська школа», передбачають вивчення складних тем, зокрема Волинської трагедії, через роботу з різними джерелами: спогадами очевидців, архівними документами, публікаціями польських та українських

істориків. Завдяки цьому історія перестає бути «зброєю» і стає інструментом пізнання, освіти та розуміння.

Я вважаю, що саме освіта здатна нейтралізувати наслідки політичних маніпуляцій навколо історії. Вчитель історії має унікальну місію – допомогти учням зрозуміти, що минуле не є однозначним і що політичні оцінки часто змінюються залежно від обставин. Волинська трагедія в цьому контексті слугує прикладом того, як події війни можна переосмислити через гуманістичну призму: замість протистояння – прагнення до примирення; замість звинувачень – співчуття та усвідомлення спільного болю.

У сучасних політичних дебатах тема Волині залишається лакмусовим папірцем рівня зрілості суспільства. Там, де вона використовується для політичного тиску, бракує культури діалогу. Але там, де її вивчають у школах, університетах та громадських ініціативах, формується нова європейська ментальність, заснована на історичній пам'яті та повазі до правди. Власне, таке бачення є метою громадянської освіти: перетворити пам'ять про трагедію на ресурс для порозуміння, толерантності та спільного майбутнього.

Науковці та громадські діячі Польщі та України, такі як Казимир Войчицький (Інститут східноєвропейських досліджень Варшавського університету), Анджей Шептицький, Ярослав Гричак, наголошують, що політична експлуатація історії є серйозною перешкодою для взаєморозуміння. Войчицький вважає, що постійні заклики визнати Волинську трагедію «геноцидом поляків» є «абсолютно неприйнятними» для міждержавного діалогу, оскільки вони ігнорують кроки, які вже зробила Україна на шляху до примирення. Вчений наголошує, що українська сторона неодноразово вибачалася за трагічні події минулого, і ці жести мають бути відомі польському суспільству⁶⁰. Така позиція відображає наукову добросовісність та прагнення подолати політичні стереотипи. Водночас

⁶⁰ Війни і мир, або «Українці – поляки: брати/вороги, сусіди». Київ, 2004. С. 269.

українські історики, зокрема Ярослав Грицак, визнають, що вбивства польських мирних жителів підрозділами УПА мали ознаки геноциду, оскільки вони здійснювалися за етнічною ознакою. Але, як наголошує вчений, на Волині в той період було кілька геноцидів – і українські села також ставали жертвами нападів Польської Армії Крайової та радянських партизанських загонів. Тому будь-яка спроба виділити лише одну сторону винною є історично несправедливою та суперечить принципу наукової об'єктивності.

Цю думку поділяє польський політолог Анджей Шептицький, який у своїх промовах зазначає, що визнання Волинської трагедії «геноцидом» може мати негативні політичні наслідки, зокрема, посилення антагонізму між суспільствами обох країн. Він звертає увагу на те, що прийняття таких резолюцій часто відбувається не з наукових, а з електоральних причин – у передвиборчий період, коли політики прагнуть мобілізувати патріотично налаштованих виборців⁶¹.

Важливо також враховувати інформаційний контекст. Російська пропаганда активно використовує тему Волинської трагедії, намагаючись посварити Україну та Польщу – дві країни, які є стратегічними союзниками у протидії агресії кремля. Шептицький наголошує на цьому, зазначаючи, що будь-яке загострення історичних суперечок між сусідами вигідне росії, яка прагне розділити східноєвропейський простір та послабити європейську єдність. Тому історична пам'ять має бути не зброєю, а мостом, що об'єднує народи, що пережили тоталітарні режими.

На мою думку, сучасна політична дискусія навколо Волинської трагедії демонструє глибоку суперечність між політичним інтересом та науковою доброчесністю. Історія перетворюється на елемент політичної гри, де домінують емоції та символічні жести замість фактів. Однак саме освіта, культура пам'яті та чесний історичний аналіз можуть стати тим

⁶¹ «Радіо свобода» <https://www.radiosvoboda.org/a/27349937.html>

фундаментом, який може зняти напругу та спрямувати діалог у конструктивне русло.

Для української громадянської освіти надзвичайно важливо пояснювати учням, як політики можуть використовувати історію у власних інтересах, і одночасно навчити їх розрізняти історичну правду від політичної інтерпретації. Волинська трагедія має стати прикладом того, як складне минуле можна зрозуміти через людські долі, факти та співчуття, а не через звинувачення. Тільки такий підхід: аналітичний, чесний та гуманістичний – дозволить українському суспільству зберегти свою власну історичну гідність і залишитися відкритим до європейських цінностей діалогу, співпраці й порозуміння.

Висновки до розділу 3

Питання Волинської трагедії в сучасному українському суспільстві виходить далеко за межі історичної теми – воно стало складовою формування національної пам'яті, громадянської свідомості та політичної культури. Аналіз відображення цих подій у шкільних підручниках, публічних дискусіях та політичному просторі дозволяє зробити кілька важливих узагальнень, що мають значення як для історичної науки, так і для громадянської освіти в Україні.

Перш за все, сучасне висвітлення Волинської трагедії в українських підручниках свідчить про поступовий перехід від емоційно-національного до аналітично-гуманістичного підходу. Якщо в 1990-х роках ця тема або замовчувалася, або подавалася спрощено, то зараз вона інтегрована в освітній процес у контексті Другої світової війни, міжетнічних відносин та моральних дилем людства. Автори новітніх підручників: Ігор Щупак, Оксана Пометун, Ігор Коляда, Олександр Гісем, Олена Мартинюк; вони намагаються представити події не як акт одностороннього насильства, а як спільну трагедію двох народів, спричинену складними історичними, політичними та соціальними обставинами. Такий підхід сприяє формуванню у школярів

навичок критичного мислення, емпатії, здатності розуміти різні позиції та робити моральні висновки.

Дуже важливим досягненням є відмова від радянських ідеологічних кліше, які десятиліттями спотворювали сприйняття українського визвольного руху. Сучасна українська історична освіта вже не зображує Українську повстанську армію виключно як колаборантів чи злочинців, а розглядає її діяльність у контексті боротьби за державність, визнаючи при цьому факти насильства та моральної відповідальності. Це є проявом зрілості історичної свідомості, яка ґрунтується на принципі правди, а не пропаганди.

Порівняльний аналіз українських та польських наративів показує, що обидві сторони поступово рухаються до спільного розуміння трагедії, хоча політичні обставини часто перешкоджають цьому процесу. Польська історіографія, представлена працями Гжеґожа Мотики чи Томаша Стрийка, наполягає на визначенні подій як геноциду, тоді як українські історики – Володимир В'ятрович, Ігор Ільюшин, Ярослав Грицак та інші – закликають до багатогранного бачення причин і наслідків подій 1943–1944 років. Для системи освіти та громадянської освіти такий діалог надзвичайно цінний, адже він вчить молодь мислити поза національними упередженнями та бачити історію в усій її складності.

Також, політична експлуатація волинського питання залишається однією з ключових проблем у міждержавних відносинах. Деякі польські політичні сили використовують історію як емоційний аргумент для посилення власного електорального впливу, вживаючи термін «геноцид» у законодавчих актах та публічних заявах. Такі кроки, на думку українських та польських науковців – Ярослава Грицака, Анджея Шептицького, Казимира Войчицького – не сприяють примиренню, а лише поглиблюють історичні стереотипи та недовіру. У цьому контексті освіта набуває надзвичайної важливості як засіб нейтралізації політичних маніпуляцій, оскільки формує здатність учнів та студентів відрізнити історичні факти від пропагандистських наративів.

З точки зору громадянської освіти, Волинська трагедія стає моральним уроком про цінність людського життя, про небезпеку фанатизму та національної ненависті, про необхідність співчуття та прощення. Як зазначає Тімоті Снайдер, «пам'ять про Волинь має бути не зброєю, а ліками», і ця ідея поступово проникає у шкільний простір України сьогодні. Робота з історичними документами, спогадами, свідченнями очевидців та порівняльними джерелами прищеплює молоді емпатію, толерантність та моральну відповідальність, що є основними складовими громадянських компетентностей.

У цьому сенсі Волинська трагедія – це не просто сторінка минулого, а дзеркало сьогодення, в якому українське суспільство може побачити, до чого призводять нетерпимість, пропаганда та втрата гуманістичних орієнтирів. Тому її вивчення має подвійне значення: поглиблює знання з історії та одночасно виховує громадян демократичної держави.

На завершення можна стверджувати, що інтеграція теми Волинської трагедії в освітній процес – це крок до зрілості української нації. Вона демонструє готовність українського суспільства дивитися в очі власному минулому без страху та виправдань, усвідомлювати складність історії, співчувати болю інших та шукати шляхи примирення. Саме через освіту історична пам'ять може бути перетворена з поля конфлікту на платформу взаєморозуміння, виховання покоління, здатного критично мислити, діяти відповідально та цінувати мир як найвищу соціальну цінність.

Отже, Волинська трагедія в громадянській освіті це не просто історична тема, а потужний інструмент морального виховання, формування толерантності, історичної свідомості та європейської культури пам'яті. Її вивчення – це шлях до соціального примирення, до подолання минулих травм та побудови спільного майбутнього, в якому пам'ять не розділяє, а об'єднує.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило мені всебічно розкрити історичні, соціальні та освітні аспекти розуміння Волинської трагедії в сучасному українському контексті.

У першому розділі наведено комплексний аналіз стану наукових досліджень проблеми Волинської трагедії, окреслено джерельну базу та методологічні принципи. Це дозволило визначити основні тенденції, підходи та проблемні аспекти у вивченні теми, що має ключове значення для подальшого розкриття предмета роботи.

По-перше, аналіз історіографії показав, що проблема Волинської трагедії є однією з найскладніших у вітчизняній та зарубіжній історичній науці. В українській історіографії переважає прагнення до багатовимірного розуміння подій 1943–1944 років на Волині – як результат поєднання національно-визвольної боротьби, політики окупаційних режимів та міжетнічних суперечностей. Польські історики, навпаки, зосереджуються на жертвах польського населення, часто визначаючи події як «геноцид» або «етнічні чистки». Зарубіжні дослідники, зокрема Тімоті Снайдер, розглядають Волинську трагедію в ширшому контексті насильства, спричиненого тоталітарними системами ХХ століття. Така різноманітність підходів свідчить про поліфонічний характер наукових оцінок і одночасно про необхідність пошуку збалансованого, неідеологічного підходу.

По-друге, сформована джерельна база дослідження є багатовекторною та включає архівні документи, опубліковані збірники, мемуари, усні історичні свідчення, матеріали преси воєнного часу, а також нормативно-правові акти та сучасні освітні документи. Таке поєднання джерел дає змогу як реконструювати перебіг подій, так і осмислити їхній вплив на формування колективної пам'яті та громадянської свідомості. Особлива увага приділяється аналізу навчальних матеріалів та підручників, оскільки саме вони формують у молоді уявлення про минуле та здатність критично обдумувати складні сторінки історії.

По-третє, методологічна основа дослідження поєднує принципи історизму, об'єктивності та системності. Використання таких методів, як історико-порівняльний, історико-генетичний, аналітичний, синтетичний та герменевтичний, забезпечує можливість цілісного, міждисциплінарного дослідження проблеми. Педагогічна складова методології передбачає використання методів аналізу освітніх програм, моделювання та інтеграції історичного матеріалу в громадянську освіту, що надає дослідженню прикладного значення.

Загалом, перший розділ створює науково-теоретичну основу для подальшого аналізу подій Волинської трагедії та розробки способів її осмислення в громадянській освіті. Він підтверджує, що вивчення цієї теми історичне і освітнє значення, та сприяє формуванню культури історичної пам'яті, толерантності та здатності до діалогу між народами.

Ознайомлення з науково-теоретичними основами призводить до необхідності аналізу причин і наслідків Волинської трагедії. Усвідомлення історичних передумов і наслідків подій поглиблює знання про конфлікт. Та сприяє формуванню ціннісного підходу до громадянської освіти.

Таким чином, аналізуючи історичні передумови Волинської трагедії, можна зробити висновок, що вона не була випадковою чи спровокованою окремими подіями. Її коріння сягає глибоких історичних, соціальних та політичних процесів, які формували українсько-польські відносини протягом кількох століть. Від періоду Речі Посполитої до міжвоєнного періоду українське населення перебувало в становищі підлеглої етнічної групи, позбавленої державності та політичного представництва. Що якраз спричинило тривале накопичення соціальної несправедливості, приниження та національної дискримінації.

Релігійний фактор також відіграв важливу роль – протистояння православ'я та католицизму набуло як духовного, так і політичного змісту. Ставши інструментом асиміляційної політики польської влади. Примусове закриття православних церков, дії 1938 року, знищення сотень храмів та

припинення релігійних почуттів українців залишили глибокий слід у колективній пам'яті. Такі дії підживлювали національне обурення та створювали основу для радикалізації громадських настроїв. Політика міжвоєнної Польщі, особливо система осілости, обмеження діяльності українських шкіл та культурних товариств, систематичне виключення українців з громадського життя, лише поглибили конфлікт. Система осілости не лише економічно послаблювала місцеве населення, вона також проклала ментальну межу між «господарями» та «корінними жителями». Таким чином, польська держава фактично створила соціально-етнічний антагонізм, який у воєнні роки набув вибухового характеру.

Період Другої світової війни тільки посилив усі ці суперечності. Зміна окупаційних режимів, радянські репресії, німецькі маніпуляції, поява різних центрів влади – все це створило хаос, у якому українське та польське населення опинилося заручником обставин. Німецька окупаційна влада, використовуючи політику «розділяй і володарюй», підживлювала старі антагонізми, щоб послабити місцеві рухи опору.

Особливо трагічним був досвід українців Холмщини та Підляшшя, де польське підпілля розпочало систематичне знищення української інтелігенції ще до початку масштабних подій на Волині. Це доводить, що джерела кривавого конфлікту сягають не Волині 1943 року, а ширшого контексту політичного, національного та релігійного протистояння у східних регіонах Речі Посполитої.

Таким чином, Волинська трагедія була кульмінацією довготривалого процесу взаємного відчуження, який сформувався під впливом:

- ❖ історичної несправедливості та соціально-економічної нерівності;
- ❖ політики асиміляції та полонізації українців;
- ❖ релігійних переслідувань православного населення;
- ❖ зовнішніх маніпуляцій тоталітарних режимів (нацистського та радянського);
- ❖ радикалізації національних рухів у відповідь на насильство.

Можна сказати, що передумовами Волинської трагедії є не лише політичні чи військові чинники, але і глибокі духовні, культурні та історичні травми двох народів, які тривалий час жили пліч-о-пліч. Але вони так і не навчилися сприймати один одного як рівних. Цінна інформація, що накопичувалася десятиліттями, вибухнула у 1943 році, коли війна зруйнувала будь-які моральні та державні обмеження.

Дослідження перебігу та наслідків Волинської трагедії дозволило мені виявити, що це був явно не тільки локальний конфлікт між двома етнічними групами (українцями та поляками), а складне соціально-політичне явище, що виникло в контексті загальноєвропейської катастрофи середини ХХ століття. Волинські події були наслідком глибоких структурних зрушень, що охопили регіон під час Другої світової війни, і одночасно – проявом багатовікових історичних зустрічей, що накопичувалися у стосунках між двома народами.

Вбивства цивільного населення, що вчиняли підрозділи Армії Крайової та УПА, стали частиною ширшої стратегії боротьби за контроль над територією, але водночас – трагічним відображенням дегуманізації, яку принесла тотальна війна. В умовах німецької окупації, розпаду адміністративних структур та мінімізації стабільної влади будь-який конфлікт швидко набував крайніх форм, перетворюючись на криву зіткнення сусідів, яких нещодавно об'єднували сімейні, економічні та релігійні зв'язки.

У ширшому історичному сенсі Волинська трагедія була результатом зіткнення двох національних проєктів – українського, спрямованого на створення незалежної держави, та польського, орієнтованого на відновлення впливу Речі Посполитої на східних землях. Відсутність компромісу, недовіра та пам'ять про попередні конфлікти – польське умиротворення 1930-х років, дискримінація українського населення, заборона православних шкіл та культурних товариств – створили основу для радикалізації націоналістичних рухів. Українська Повстанська Армія, прагнучи ліквідувати польську адміністрацію, її присутність та запобігти відновленню польського контролю після війни, вдалася до масових акцій з метою «очищення» території, що

призвело до кривавих подій літа 1943 року. Польська сторона, зі свого боку, відповіла каральними акціями загонів самооборони та Армії Крайової, що призвело до ескалації насильства та спільного знищення. Важливо зазначити, що характер Волинської трагедії не можна звести до простого протиставлення «катів і жертв». Це була трагедія двох народів, у якій перепліталися страх, помста, історичні образи та спроби вижити в умовах бездержавності. Саме цей вимір пояснює, чому історіографія подій залишається досить слабкою – українська традиція творчого тлумачення Волині як взаємної етнічної чистки у військовий час, тоді як польська наукова та політична думка розглядає її як геноцид польського населення. Такі розбіжності є як науковими, так і політичними, оскільки волинське питання стало елементом сучасної політики пам'яті обох держав.

З морально-етичної точки зору, Волинська трагедія показує, як швидко руйнуються гуманістичні цінності в умовах бездержавності, окупації та ідеологічної поляризації. Звичайні селяни, які до війни співіснували у відносній злагоді, опинилися по різні боки барикад. Відбувся глибокий розпад соціальних зв'язків, коли насильство стало буденністю, а страх і ненависть були рушійною силою дій. Також у цій історії є багато прикладів людяності: випадки, коли українці рятували поляків і навпаки, свідчать про те, що навіть у найпохмуріші часи зберігався моральний стержень співіснування. Саме ці епізоди стають особливо важливими для виховання гуманістичного мислення в рамках громадянської освіти. Наслідки Волинської трагедії виявилися різнобічними. Безпосередньо вони полягали у величезних людських втратах: десятки тисяч загиблих, сотні спалених сіл, тисячі понівечених доль. Але не менш руйнівними були наслідки духовного та психологічного характеру – зруйнована довіра між громадами, травма поколінь, розірвані сімейні зв'язки. У повоєнний період комуністичні режими СРСР та Польщі намагалися замовчувати або спотворювати пам'ять про ці події, що лише поглибило розрив між народами. Лише після здобуття Україною незалежності стало можливим відкрито вивчати Волинську

трагедію, але навіть сьогодні це питання залишається емоційно та політично чутливим.

Політичні наслідки трагедії проявляються і в сучасності – у вигляді складних дискусій навколо ексгумацій, пам'ятників, інтерпретацій подій у підручниках з історії. Відлуння тих подій відчувається в українсько-польському діалозі навіть сьогодні, коли обидві держави мають спільного ворога – росію, і навіть в такий складний час продовжують сперечатися про минуле. Ці суперечки показують наскільки сильно історична пам'ять впливає на сучасну політику та міжнародні відносини. Проте, саме глибоке розуміння спільного минулого може стати основою для примирення.

На завершення можна стверджувати, що Волинська трагедія – це не просто трагічна сторінка історії, це моральний та важливий урок для сучасного суспільства. Його дослідження показує, наскільки важливими є критичне розуміння минулого, історична свідомість та громадянська відповідальність у процесі формування зрілого демократичного народу. Аналіз подій Волині має досить потужний освітній потенціал, оскільки сприяє розвитку культури пам'яті, толерантності та готовності до діалогу між народами.

Загалом, це заклало основу для переходу до практичного виміру дослідження – аналізу того, як тема Волинської трагедії відображається в сучасній політиці пам'яті, освітньому процесі та громадянській освіті України. Саме в цьому контексті виникає питання: як трагедія минулого може стати засобом формування цінностей миру, взаєморозуміння та національної гідності в сучасному суспільстві.

Третій розділ демонструє, що відображення Волинської трагедії в українських підручниках з історії зазнало значних змін за останні десятиліття. Якщо раніше тема або замовчувалася, або подавалася однобоко, то сучасні підручники представляють події як спільну трагедію українського та польського народів. Такий підхід дозволяє учням розвивати критичне мислення, емпатію та здатність розуміти різні історичні перспективи.

Підкреслюється важливість поєднання фактичного матеріалу з моральними та громадянськими уроками: розуміння причин насильства, оцінка складності людського вибору під час війни та усвідомлення цінності миру та взаємоповаги. У нових підручниках запроваджуються інтерактивні рубрики та вправи, які стимулюють учнів до дискусій та рефлексій, що відповідає сучасним принципам громадянської освіти. Велике значення має гуманістичний підхід до викладання трагедії, який відходить від радянських кліше та пропаганди. Сучасні автори підручників, зокрема Ігор Щупак, Олександр Пометун, Ігор Коляда, Оксана Гісем та Олена Мартинюк, розглядають діяльність Української повстанської армії в ширшому історичному контексті, визнаючи як прагнення до державності, так і факт насилля. Такий баланс допомагає формувати у молоді здатність оцінювати історичні події всебічно, без упереджень та однобоких суджень. Порівняльний аналіз українських та польських підручників демонструє, що обидві нації поступово рухаються до спільного розуміння трагедії, що сприяє розвитку навичок міжкультурного діалогу та толерантності.

Також підкреслюється значення Волинської трагедії в сучасних політичних дебатах. У Польщі тема часто використовується політичними силами для мобілізації електорату через однобоке тлумачення подій, тоді як Україна намагається зберегти баланс, визнаючи спільну відповідальність та трагедію обох народів. Політична експлуатація історії демонструє ризики маніпуляцій та емоційного впливу на суспільну свідомість, що робить освіту ключовим інструментом нейтралізації конфліктів та формування критичного підходу до історичних наративів. Вивчення Волинської трагедії через шкільну та університетську освіту, робота з документами та свідченнями очевидців допомагає формувати моральну відповідальність, емпатію та здатність аналізувати факти у молоді незалежно від політичного контексту.

Таким чином, тема «Волинської трагедії» в сучасній громадянській освіті виконує три взаємопов'язані функції. По-перше, освітня – надає знання про складні аспекти минулого та сприяє розвитку історичної грамотності.

По-друге, виховну – формує моральні та гуманістичні цінності, емпатію та повагу до людської гідності. По-третє, соціальна – розвиває навички діалогу, толерантність та здатність протидіяти мові ворожнечі. Розуміння трагедії крізь ці призми дозволяє перетворити історичну пам'ять з потенційного поля конфлікту на ресурс для примирення, розвитку демократії та формування зрілого громадянського суспільства.

На завершення мені хочеться додати, що інтеграція Волинської трагедії в освітній процес – це не лише засвоєння історичних фактів, йдеться навіть про формування морального та громадянського мислення. Через критичне осмислення складних історичних подій молодь навчається співчуття, розуміння людського болю, важливості миру та взаємоповаги. Тема трагедії стає потужним інструментом виховання демократичної свідомості та європейської культури пам'яті, спрямованої на примирення та побудову спільного майбутнього без насильства та національної ворожнечі.

Саме через усвідомлення минулого сучасне суспільство може формувати цінності миру, взаєморозуміння та національної гідності. Волинська трагедія є яскравим прикладом того, як ігнорування історичних конфліктів, етнічної нетерпимості та політичних маніпуляцій призводить до масового насильства та руйнування громад. Усвідомлення цих процесів допомагає сучасним громадянам не лише аналізувати історичні події, але і критично ставитися до проявів дискримінації, ксенофобії та радикалізації в сьогоденні. Аналіз причин і наслідків трагедій формує в людині здатність передбачати потенційні наслідки власних рішень та колективних дій, що є основою культури миру та відповідальної громадянської позиції. Крім того, вивчення трагічних подій розвиває моральне судження та емпатію, оскільки сучасний громадянин вчиться усвідомлювати страждання різних груп людей та оцінювати події з точки зору гуманізму, а не лише політичних чи етнічних конфліктів.

Освітній аспект цього процесу надзвичайно важливий. Використання історичних фактів у навчальних програмах дозволяє учням розвивати

критичне мислення та аналітичні навички. Інтерактивні методи навчання, такі як дискусії, рольові ігри, аналіз документів та свідчень очевидців, допомагають молоді пережити моральні дилеми минулого та зрозуміти цінність солідарності, людяності та громадянської мужності. Наприклад, вивчення архівних матеріалів та свідчень очевидців Волинської трагедії дозволяє глибше зрозуміти мотивацію різних сторін конфлікту та наслідки їхніх дій, що сприяє розвитку критичного аналізу та здатності морально осмислювати складні історичні події. Завдяки таким методам формуються навички аналізу соціальних процесів та усвідомлення того, що національна гідність ґрунтується не на ворожнечі чи суперництві, а на знанні власної історії, повазі до інших культур та здатності вести конструктивний діалог.

Соціально-психологічний ефект вивчення трагічних подій історії проявляється у формуванні колективної пам'яті, яка включає правду про страждання різних груп та сприяє процесу примирення. У суспільстві, яке пам'ятає уроки минулого, легше розвивати взаєморозуміння, толерантність та повагу до різних культур і народів. Наприклад, вивчення свідчень постраждалих сімей та архівних документів, опублікованих у наукових збірниках, допомагає сучасному поколінню зрозуміти людський вимір трагедії та важливість взаємоповаги в багатонаціональному середовищі. Це сприяє вихованню громадян, здатних протистояти мові ненависті та маніпуляціям, а також активно підтримувати мирні ініціативи в суспільстві. Крім того, трагедії минулого можуть служити моральним дороговказом. Вони показують межі допустимого у стосунках між людьми та громадами та слугують нагадуванням про важливість прав людини, людяності та справедливості. Знання історії та її критичне осмислення допомагають сучасному громадянину уникнути повторення помилок минулого і активно формувати середовище, де панують толерантність, співпраця та взаємоповага. Таким чином, трагедія минулого, опрацьована через академічний та емоційно-етичний підхід, стає активним інструментом формування цінностей миру, взаєморозуміння та національної гідності в

сучасному суспільстві, виховуючи покоління, яке цінує гуманізм, відповідальність та колективну солідарність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні матеріали

1. Архів Центру досліджень визвольного руху (Архів ЦДВР)

Ф. 9. Збірка документів Миколи Лебеда.

Т. 45. Мемуари та щоденники повстанців.

1. Справа про спогади Вочка М. Від 1950 р. 50 арк.

2. Галузевий державний архів служби безпеки України (ГДА СБУ)

Ф. 13. Колекція друкованих видань КГБ УРСР.

2. Спр. 372, т. 3.

3. Спр. 372, т. 4.

4. Спр. 376, т. 56.

5. Спр. 376, т. 75.

3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління

України (ЦДАВО)

Ф. 3833. Краєвий провід (керівництво) Організації українських націоналістів на західно-українських землях.

6. Спр. 118, т. 2.

7. Спр. 118, т. 11.

8. Спр. 119, т. 5.

9. Спр. 119, т. 7.

II. Збірники документів

10. Акція «Вісла». Документи / ред. Є. Місило. Львів – Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1997. 564 с.

11. Волинь – Східна Галичина. 1943–1944. Путівник по польських та українських джерелах. Варшава. Київ : Б.в., 2003. Т. 1. 286 с.

12. За свободу народів. Із документів краєвої боротьби. Прага – Відень: Українське представництво в АБН, 1946. 86 с.

13. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 24: Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946. / редактори : Ю. Маївський, Є. Штендера. Торонто – Львів: Видавництво Літопис УПА. Спільне українсько-канадське підприємство «Літопис УПА», 1995. 590 с.

14. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Кн. 4 : Документи і спогади / редактор П. Й. Потічний. Торонто – Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2001. 656 с.

15. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й «Лемко». Лемківщина і Перемищина : документи і матеріали. спогади / редактор П. Й. Потічний. Торонто – Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2001. 897 с.

16. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 34: Лемківщина і Перемищина : політичні звіти, документи / редактори : П. Й. Потічний, І. Лико. Торонто – Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2001. 971 с.

17. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 39 : Тактичний відтинок УПА. 28-й «Данилів» : Холмщина і Підляшшя : документи і матеріали / редактор П. Й. Потічний. Торонто – Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2003. 1043 с.

18. Літопис УПА. Нова серія. Київ – Торонто, 1999. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали. Київ – Торонто, 1999. 724 с.

19. Літопис УПА. Нова серія. Київ – Торонто, 2005. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944—1946. Документи і матеріали. Київ – Торонто, 2006. 1448 с.

20. Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 року).. Київ – Торонто, 2007. 849 с.

21. Літопис УПА. Нова серія. Торонто Т. 12: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. Кн. 1. Київ – Торонто, 2009. 800 с.

22. Літопис УПА. Нова серія. Торонто – Львів, 2009. Т. 13: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. Кн. 2. Київ – Торонто, 1224 с.

23. ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. Збірка документів. Бібліотека Українського Підпільника. Ч. 1. Б. м.: Видання ЗЧ ОУН, 1955. 372 с.

24. Повстанські могили: Пропам'ятна книга павших на полі слави вояків Української Повстанської Армії – Захід IV Воєнної Округи «Сян» Тактичних Відтинків «Лемко», «Бастіон», «Данилів» (1944—1946) / за ред. Є. Місила. Т. 1. Варшава-Торонто : Видавництво Український Архів & Літопис УПА, 1995 р., 408 с.

25. Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович. Т. 1. Війна під час війни. 1942—1945. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 792 с.

26. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 2: Переселення поляків та українців 1944–1946/ ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. . Варшава – Київ: Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Державний архів Служби безпеки України, 2000. 1008 с.

27. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942–1945. Ч. 1 / ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. Варшава – Київ : Державний архів Служби безпеки України, Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща, 2005. 875 с.

28. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 5: Акція «Вісла» / ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. Варшава – Київ : Державний архів Служби безпеки України, Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща, 2006. 832 с.

29. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941: документи ГДА СБУ / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1304 с.
30. Сергійчук В. Український здвиг. Т.1: Закерзоння. 1939–1947. Київ, Київ : Укр. Вид. Спілка, 2004. 840 с.
31. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів: у 3 т. / Т. 1. Пер. з пол. Є. Петренка. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. 343 с.
32. Тарас Бульба-Боровець. Документи, статті, листи / за ред. В. Сергійчука. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2011. 816 с.
33. Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944—1947 рр.). Київ, 2000. 233 с.
34. Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. Т. II. Czerwiec 1941 – kwiecień 1943. Warszawa–Wrocław–Kraków, 1990. 552 s.
35. Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. Т. III. Kwiecień 1943 – lipiec 1944. Londyn, 1976. 627 s.
36. Drozd R. Ukraińska Powstancza Armia. Warszawa, 1998. 287 s.
37. Misilo E. Repatriacja czy deportacja. Warszawa, 1996. Т. 1–2. 842 s.
38. Samus P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja «Lom». Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w swietle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Warszawa, 1998. 326 s.
39. Ziemie Wschodnie. Meldunki tygodniowe Sekcji Wschodniej Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu RP na Kraj. Kwiecień – lipiec 1944. Warszawa – Pultusk – Kielce, 2006. 292 s.

III. СПОГАДИ

40. Кривуцький І. «Де срібнолентий Сян пливе...». 2-ге вид., доп. - Львів. : Логос, 2000. - 376 с.: іл.
41. Літопис УПА. Бібліотека. – Т. 4: Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини / Ред.: П. Й. Потічний, В. В'ятрович. – Торонто; Львів: Видавництво "Літопис УПА" 2003. 447 с.

42. Літопис УПА. Т. 2: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2: Бойові дії УПА / відп. ред. Є.Штендера. – 3-є вид. – Торонто: Літопис УПА, 1990. 260 с.
43. Літопис УПА. Торонто, 1984. Т. 5: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 3: Спомини учасників / відп. ред. Є.Штендера – Торонто: Літопис УПА, 1984. 309 с.
44. Озимко М. Три акції УПА на Бірчу. *Вісті комбатанта*. 1965. №2. С. 28–35.
45. Ольховський І. Кривава Волинь. Кн. 1: Українсько-польське протистояння на теренах Любомльського та Шацького районів у 1939–1945 роках. Київ: Гарт, 2008. 248 с.
46. Онуфрійчук М. Свідчення очевидців про руйнування православних церков на Холмщині та Південному Підляшші. *Akcja burzenia cerkwi prawosławnych na Chełmszczyźnie i południowym Podlasiu w 1938 roku uwarunkowania, przebieg, konsekwencje* / pod red. G. Kuprianowicza. Chełm, 2009. С.281–287.
47. Пущук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Горохівський район. Луцьк : ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2010. 329 с.
48. Пущук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. Луцьк : ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2008. 329 с.
49. Пущук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Луцьк : ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2009. 324 с.
50. Царук Я. Трагедія волинських сіл. Українські та польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район. Львів : Інститут джерелознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2003. 189 с.
51. Dębski S. Egzekutor. Warszawa, 2010. 240 s.

52. Komanski H., Siekierka S. Ludobójstwo dokonane przez nationalistów ukraińskich na Polakach w województwie tarnopolskim 1939–1946. Wrocław, 2004. 1182 s.

53. Komanski H., Siekierka S. Ludobojstwo dokonane przez nationalistow ukrainskich w wojewodztwie Lwowskim 1939–1947. Wrocław, 2006. S. 623 – 624

54. Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobojstwo dokonane przez nationalistow ukrainskich na ludnosci polskiej Wołynia 1939–1945. Warszawa, 2000. 1000 s.

IV. МОНОГРАФІЇ, ЗБІРНИКИ СТАТЕЙ

55. Антонюк Я. М. Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк: Волинська книга, 2007. 174 с.

56. Боляновський А. Німецька окупаційна політика і проблема українсько-польських взаємин. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / ред. Ю. Сливка. Львів, 2005. С. 68–119.

57. Величківський М. І. Сумні часи німецької окупації у 1941–1944 роках. *Визвольний шлях*. Лондон, 1965, № 4 (206). С. 399-415.

58. Війни і мир, або «Українці – поляки: брати/вороги, сусіди». Київ: АТЗТ Українська прес-група, 2004. С. 251-299.

59. Волинь: дві пам'яті. Збірка статей, опублікованих у «Газеті виборчій». Київ – Варшава, 2010. 302 с.

60. В'ятрович В. Брошура референта пропаганди ОУН Закерзонського краю Василя Галаси «Українсько-польські взаємини на тлі історії». *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 15–39.

61. В'ятрович В. Передумови переходу сотень УПА на Захід. *Воля і Батьківщина*. 2000. № 1. С. 39–45.

62. В'ятрович В. Польське питання в ідейно-політичних засадах ОУН(б). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість,*

державність. Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / ред. Ю. Сливка. Львів, 2005. С. 288–303.

63. В'ятрович В. Публіцисти українського підпілля про українсько-польські взаємини. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / ред. Ю. Сливка. Львів, 2005. С. 348–382.

64. В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Львів – Торонто, *Літопис УПА*. Бібліотека; т. 2, 2001. 202 с.

65. В'ятрович В. Рецензія на книгу «Волинь і Східна Галичина. 1943–1944. Путівник по польських та українських архівних джерелах. Варшава – Київ, 2003. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 189–193.

66. В'ятрович В. Сотенний «Бурлака». Львів, *Літопис*; т. 7, 2000. 152 с.

67. В'ятрович В. Спроби українсько-польських переговорів у Другій світовій війні: позиції сторін. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 127–138.

68. В'ятрович В. Українська Друга світова (в кольорі). *Дзеркало тижня*. № 32 (760). 29 серпня – 4 вересня 2009. С. 5-6.

69. В'ятрович В. УПА і реалізація концепції анти-тоталітарної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи. *Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2004. Вип. 11. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. С. 78–92.

70. Горний М. Трагедія українських сіл Холмщини 1943–1945. Львів: Сполом, 2007. 393 с.

71. Гривул Т. Польський терор проти українського населення в 1939 та в 1941 рр. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 87-95.

72. Грицак Я. Наше і дуже наше горе. *Критика*. 2003. № 7–8. С. 14.

73. Грицьків Р. Історіографічне значення матеріалів міжнародних семінарів «Україна – Польща: важкі питання» у дослідженні історії

Української Повстанської Армії періоду Другої світової війни. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 1. С. 190–203.

74. Грицьків Р. Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 150–173.

75. Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століття : [монографія] / Б Гудь. – Львів: П.П. «Інформація. Поступ. Перспективи», 2006. – 448 с

76. Дарованець О. «Велика ліквідація» ОУН на Волині (листопад 1938 — серпень 1939) / Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доп. Київ, 2007. С. 572–589.

77. Дашкевич Я. Третій фронт у міжнародній грі в минулому і тепер *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 139–150.

78. Дзюбан О. Українсько-польське протистояння у вересні 1939 року в світлі тогочасної преси і споминах очевидців. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. № 2. С. 75–87.

79. Зашкільняк Л. О. Україна і українсько-польські відносини у післявоєнній польській історіографії (1945–1990 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. — Вип. 4. Київ, 1993. С. 27 – 42.

80. Зашкільняк Л. О. Українсько-польські стосунки в ХХ столітті: історіографічні аспекти. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / ред. Ю. Сливка. Львів, 2005. С. 3–23.

81. Ільющин І. Волинська трагедія 1943—1944 рр. Київ: Інститут історії України, 2003. 315 с.

82. Ільющин І. ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських док.). Київ: Інститут історії України, 2000. 198 с.

83. Ільющин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. Київ: Інститут історії України, 2001. 400 с.

84. Ільющин І. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939—1945). Київ: Інститут історії України, 2009. 399 с.

85. Іщук О. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів (1959—1964). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 1. 2009. С. 87–120.

86. Каліщук О. Стереотипні уявлення та ментальність як чинник ескалації українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни. *Краєзнавство*, 2013. С. 55-59.

87. Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2013. 510 с.

88. Ковалевський З. Польське питання у повоєнній стратегії УПА. *Україна. Наука і культура*. Київ, 1993. Вип. 26-27. С. 223.

89. Коріння трагедії. З проф. Ришардом Тожецьким розмовляє Іза Хруслінська / Волинь: дві пам'яті. Збірка статей, опублікованих у «Газеті виборчій». Київ – Варшава, 2009. С. 61.

90. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. Париж – Львів – Нью-Йорк: Українознавча бібліотека НТШ / НТШ у Львові; число, 3 1993. 343 с.

91. Кучерепа М. Причини, хід та наслідки українсько-польського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни. *Краєзнавство*. 2013. № 3. С. 33–41.

92. Кучерепа М. Державна політика Польщі на Волині. 1939 рік. *Літопис Волині*. Луцьк, 2003. Ч. 2. С. 86–101.

93. Литвин М. Українсько-польська війна 1918—1919 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. 478 с.
94. Мороз В. Діяльність ОУН напередодні та на початку Другої світової війни / Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920—1939 роки. 3-тє вид., доп. Київ: Українська видавнича спілка, 2007. С. 590—599.
95. Мороз В. Репресії проти ОУН в 1939 р. / Мірчук П. Нарис історії ОУН. 3-тє вид., доп. Київ: Українська видавнича спілка, 2007. С. 570—572.
96. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(б) у 1940—1942 роках. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2004. С. 403 – 598.
97. Патриляк І. Український визвольний рух у 1942 році. *Український визвольний рух*. Львів, 2006. № 7. С. 208—232.
98. Потічний П. Павлокома. 1941—1945. Історія села. Львів – Торонто: Фундація Павлокома, 1991. 576 с.
99. Прокоп М. Українські самостійницькі політичні сили в Другій світовій війні / В боротьбі за Українську Державу. Львів: Меморіал, 1992. С. 47—57.
100. Ріпецький М. Історія куреня «Рена» / Літопис Української Повстанської Армії. Т. 33. С. 100—137.
101. Руккас А. Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 року. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Спецвипуск до 60-річчя УПА. Дрогобич, 2002. С. 385—395.
102. Руккас А. Збройні загани Організації Українських Націоналістів на Бережанщині (вересень 1939). *Український визвольний рух*. Львів, 2004. № 3. С. 145—160.
103. Сергійчук В. Втрати населення під час українсько-польського міжнаціонального конфлікту в роки Другої світової війни. Україна – Польща: Важкі питання. Матеріали ІХ і Х міжнародних семінарів «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Луцьк, 2004. Т. 9. 438 с.
104. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки. *Україна: культурна спадщина*,

національна свідомість, державність. Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / ред. Ю. Сливка. Львів, 2005. С. 143–171.

105. Стрільчук Л. “Простори спогадів” українців та поляків щодо Волинської трагедії: медійний аспект. *Політика пам'яті в теоретичному та практичному вимірах*: матеріали конференцій 2016-2019 рр. С. 254.

106. Стрільчук Л. Роль засобів масової інформації у сучасних українсько-польських міждержавних взаєминах. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія*. № 2. 2016, С. 142 – 144.

107. Стасюк О. Позиція ОУН стосовно україно-польських взаємин. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / ред. Ю. Сливка. Львів, 2005. С. 171–189.

108. Стратегії 1945–1947 років на Закерзонні. Розмова з Василем Галасою – «Орланом», заступником провідника Закерзонського краю Ярослава Старуха – «Стяга» з політично-пропагандивної праці. *Вісник Закерзоння*. 2002. № 7–9. С. 36–39.

109. Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. Львів: Українознавча бібліотека НТШ; чис. 13, 1999. 396 с.

110. Швагуляк М. Польсько-українська конфронтація на зламі 20–30-х рр. ХХ ст. Проблеми історіографії. *Проблеми слов'янознавства: Міжвідомчий наук, збірник*. ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 1996. Вип. 48. С. 53–61.

111. Ярошенко Т. О. Громадянська освіта в Україні: концептуальні засади та практичні підходи. Київ: Центр освітнього моніторингу, 2020. 169 с.

112. Armstrong J. Ukrainian Nationalism. Colorado, 1980. 361 s.

113. Davies N. No simple victory. World War II in Europe, 1939–1945. Viking, 2006. 560 s.

114. Filar W. Wołyń 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie. Toruń, 2004. 467 s.
115. Garbacz D. Wołyniak, legenda prawdziwa. Rzeszów, 2008. 232 s.
116. Gołbiowski M. Sojusz z Ukraińcami i sojusz narodów ujarzmionych. *Dialogi. Biuletyn polsko-ukraiński*. 1987. №7–8. S. 5–6.
117. Motyka G. Od rzezi Wołyńskiej do akcji «Wisła». Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947. Warszawa, 2011. 754 s.
118. Motyka G. Postawy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej. *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*. Warszawa, 2002. S. 279–584.
119. Motyka G. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989 / Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / ed. P. Kosiewski, G. Motyka. Kraków, 2000. S. 166–178.
120. Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948. Warszawa, 1999. 206 s.
121. Motyka G. Ukraińska partyzanka 1942–1960. Warszawa, 2006. S. 34–136.
122. Motyka G. Ukraińskie «powstanie». *Karta*. 1999. № 29. 9 s.
123. Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny. Współpraca AK–WiN i UPA. 1944–1947. Warszawa, 1997. 220 s.
124. Palski Z. Ukraińska myśl polityczna na Ukrainie Zachodniej dotycząca problemu polskiego w latach II wojny światowej. *Polska – Ukraina: trudne pytania...* T. 4. S. 270–291.
125. Partacz Cz. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej. *Polska – Ukraina: trudne pytania. Materiały międzynarodowego seminarium «Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej»*. Warszawa, 3–5 listopada 1999 / oprac. red. R. Nedzielko. Warszawa, 2000. T. 6. 186 s.

126. Patrylak I. Ukraiński ruch wyzwolency w oczach polskiego badacza (recenzja książki Grzegorza Motyki «Ukraińska partyzantka» 1942–1960. Warszawa, 2006, 720 s. S. 380–381.

127. Poliszczuk W. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Toronto, 1998. T. 1: *Zasady ideologiczne nacjonalizmu ukraińskiego. Ukraiński ruch nacjonalistyczny: struktura organizacyjna i założenia programowe.* 312 s.

128. Small M., Singer J. D. Resort to Arms. Beverly Hills, 1982. 373 s.

129. Snyder T. Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin. New York, 2010. 544 s.

130. Snyder T. The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. Yale University Press, 2003. 384 s.

131. Sowa A. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947. Kraków, 1998. 342 s.

V. Шкільні підручники

132. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Харків: Вид-во «Ранок», 2018. – 240 с., іл.

133. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10кл. закл. загал. серед. освіти / Г. Хлібовська, М. Крижановська, О. Наумчук. – Тернопіль: Астон, 2023. – 292 с., іл.

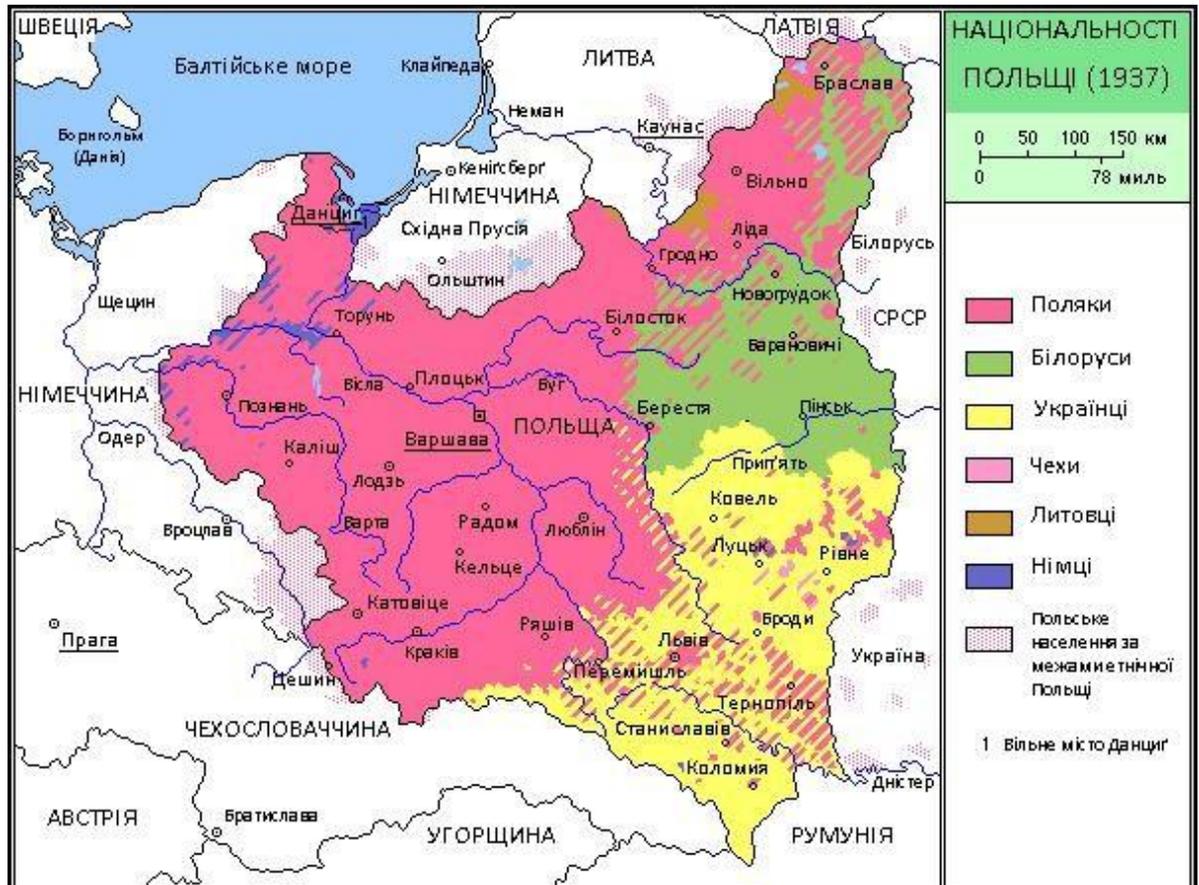
134. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту) : підруч. для 10кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Харків: Вид-во «Ранок», 2018. – 192 с., іл.

135. Всесвітня історія (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / І. Я. Щупак. – К. : УОВЦ «Оріон», 2018. – 208с., іл.

ДОДАТКИ

Додаток А

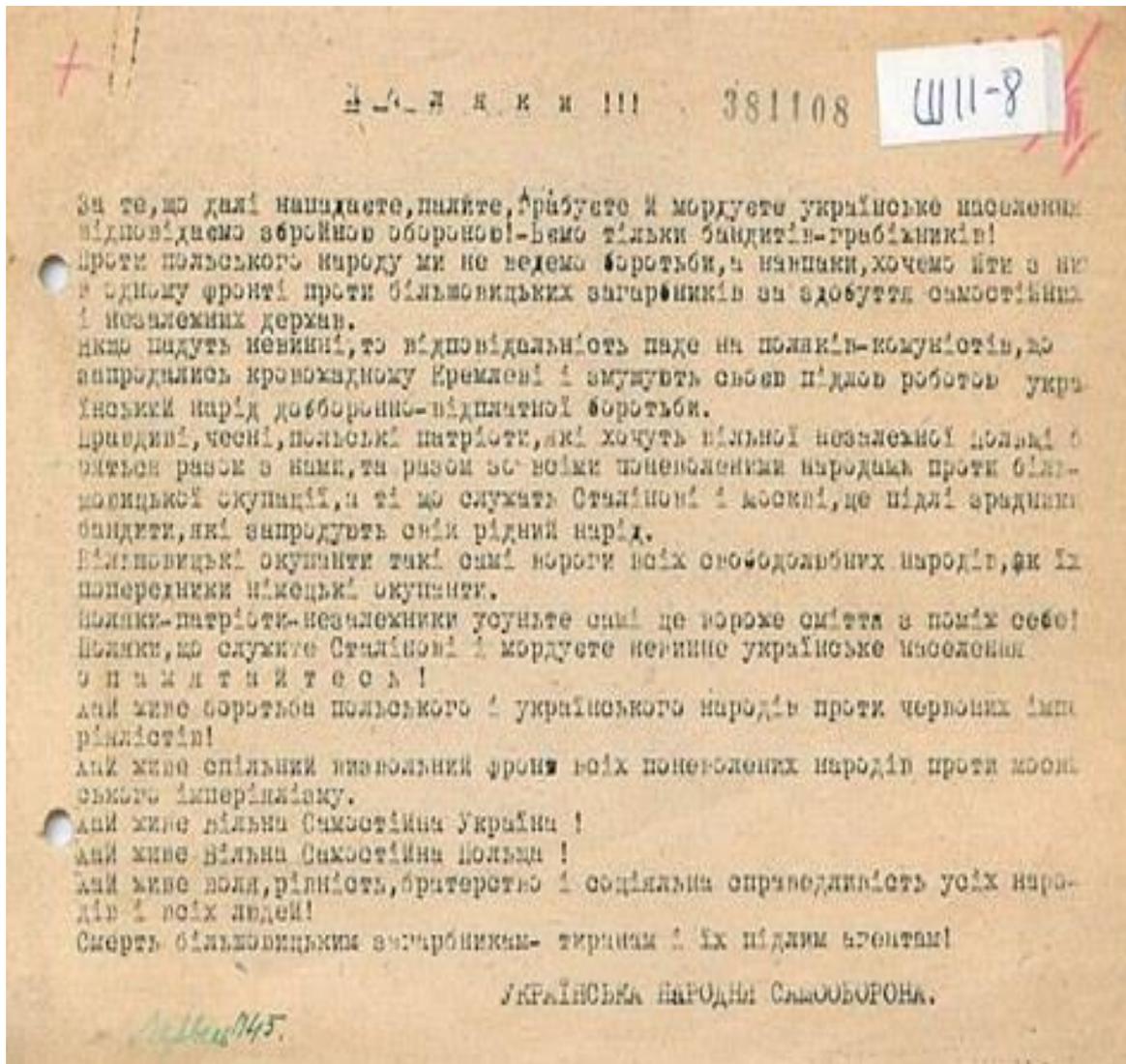
Етнографічна карта Другої Речі Посполитої (Польщі) в 30-х роках
XX ст.:

Джерело: Інтерв'ю з України. URL:

<https://rozmova.wordpress.com/2025/06/16/oleksandr-zinchenko-14/>

Звернення української самооборони до поляків:

Джерело: Український інститут національної пам'яті. URL:

<https://old.uinp.gov.ua/news/dokumenti-oun-ta-upa-z-arkhiviv-kgb-pro-polsko-ukrainskii-konflikt-teper-lain>

**Спалене поляками українське с. Сагринь/ Похорони поляків,
вбитих УПА в с. Радовіце:**

Спалене польськими вояками українське село Сагринь.
9 березня 1944 р.

Радовіце. Похорони поляків, вбитих УПА
10 квітня 1943 р.

**Тіла поляків – жертв атаки УПА / Тіла українців – помордованих
вояками польського відділу Народових сил збройних:**

Тіла поляків — жертв атаки УПА.
16 червня 1944 р.

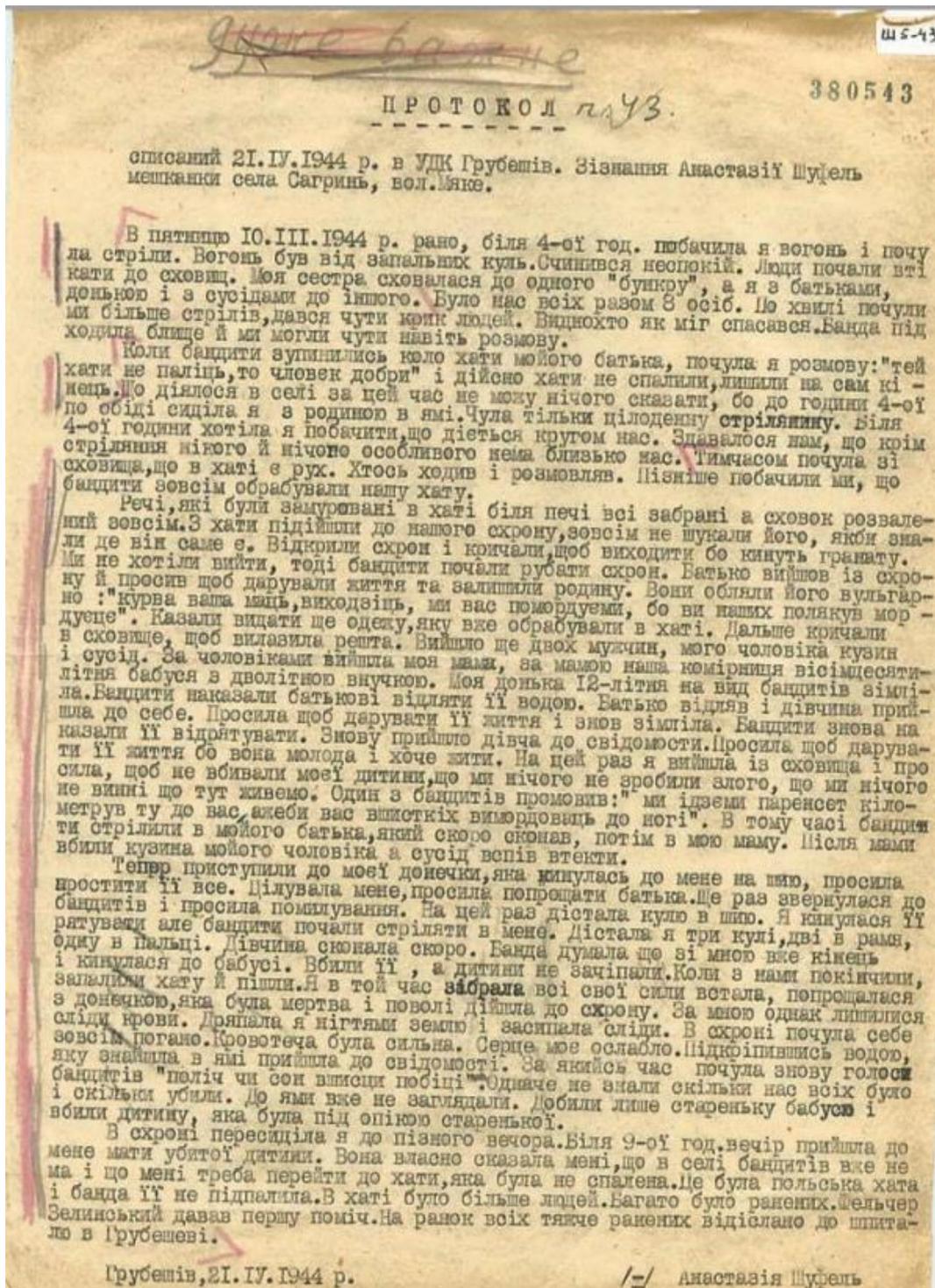

Тіла українців, помордованих вояками польського відділу Народових сил збройних.
6 червня 1945 р.

Джерело: Про Світ. URL:

<https://prosvit.in.ua/history/polska-vs-ukraine-1942-1947.html>

Свідчення українки, яка вижила після польського нападу:

Джерело: Український інститут національної пам'яті. URL:

<https://old.uinp.gov.ua/news/dokumenti-oun-ta-upa-z-arkhiviv-kgb-pro-polsko-ukrainskii-konflikt-teper-lain>

**Відкрита заява представників історичної спільноти України /
Otwarte oświadczenie przedstawicieli środowiska historycznego Ukrainy**

01.10.2025

**ЗАЯВА ІСТОРИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ УКРАЇНИ
ЩОДО НАМІРІВ ПОЛЬЩІ НА ЗАКОНОДАВЧОМУ РІВНІ
ЗАСУДИТИ ДІЯЛЬНІСТЬ УПА ТА ОУН(Б)**

Відкрита заява представників історичної спільноти України щодо намірів деяких політичних сил Польщі на законодавчому рівні засудити діяльність УПА та ОУН(б), прирівнявши її до тоталітарних режимів нацизму та комунізму

Заява відкрита для підписання усіма представниками історичної науки, які поділяють зазначені думки та виступають за збереження максимально близьких, дружніх і конструктивних відносин з Польщею як стратегічним партнером України.

В Україні із занепокоєнням сприйняли ініціативу певних політичних сил щодо внесення змін до чинних законодавчих актів Польщі, з метою запровадження на законодавчому рівні засудження УПА та ОУН(б). При цьому, ініціатори цих нововведень в односторонньому порядку визначають українців винними за усі події, пов'язані з Волинською трагедією.

У цьому контексті представники історичної спільноти України наголошують на необхідності уникнення політизації питань нашої спільної з Польщею історичної спадщини, зокрема тих трагічних спільних сторінок історії, які призвели до масових жертв з обох сторін.

Наразі історики докладають зусиль до створення об'єктивного дослідження усіх обставин не лише вчинення злочинів щодо українського та польського населення на території Волині та Галичини, але й причин, які призвели до такого жорсткого протистояння. На сьогодні також немає остаточних досліджень і висновків щодо впливу спецпідрозділів окупаційних режимів СРСР та нацистської Німеччини на події, які призвели до цього українсько-польського протистояння.

Тому досить сумнівними є спроби прирівняти антиімперську, національно-визвольну за своєю суттю, діяльність УПА та ОУН(б) до геноцидальних практик неоімперських тоталітарних режимів нацистів і комуністів, проти яких насамперед і боролися українські повстанці.

Саме тому українська сторона запропонувала польським колегам відновити формат фахових дискусій в рамках Форуму істориків України та Польщі, діяльність якого могла б сприяти неупередженому встановленню об'єктивної картини подій минулого.

В умовах триваючої збройної агресії Росії проти України та усієї цивілізованої міжнародної спільноти вважаємо неприпустимими дії, які будуть послаблювати Україну, а відтак і Польщу, що і є стратегічною метою російського агресора, який протягом декількох століть робить усе можливе для знищення як українців, так і поляків.

Ми висловлюємо щирю вдячність Польській державі і польському народу за надану Україні допомогу у протистоянні російській агресії. Польща була однією із перших держав, яка надала Україні усю можливу військову допомогу, а також прихисток мільйонам біженців з України. Польща і сьогодні продовжує незмінно підтримувати Україну у нашій спільній боротьбі проти країни терориста – Росії.

Спроби вбити клин між Україною та нашим стратегічним партнером Польщею значно активізувалися з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року. Наразі робиться наголос на засудженні діяльності УПА й забороні її символіки, яка на сьогодні асоціюється з героїзмом українських військових, які ціною власного життя захищають від російської навали і Україну, і Європу в цілому.

Прийняття згаданого вище проєкту польською стороною очевидно викличе негативну реакцію в Україні. Відповідно до існуючої практики українська сторона також буде змушена вживати дзеркальних заходів та приймати на законодавчому рівні відповідні акти щодо оцінки дій окремих підрозділів Армії Крайової та Батальйонів хлопських, які, як відомо, вчиняли злочинні дії проти мирного українського населення в період Другої світової війни і в перші повоєнні роки.

Водночас, на наше переконання, можлива ескалація такого протистояння, в тому числі на законодавчому рівні, власне і відповідатиме інтересам російської сторони, яка прагне того, щоб ми не підсилювали один одного, а навпаки - послаблювали Україну, яка сьогодні героїчно протистоїть російській агресії. Ми закликаємо наших польських колег істориків, політиків, громадських діячів виявити максимальну виваженість в оцінці надзвичайно трагічних подій нашої спільної історії. Така спільна історія потребує спільного розгляду та спільних рішень. Ми готові до об'єктивного, фахового та неупередженого діалогу.

Вважаємо, що найбільш оптимальним шляхом вирішення питань спільної трагічної історії мало б бути продовження пошуково-ексгумаційних робіт на територіях обох країн з метою гідного вшанування пам'яті жертв тих подій – як українців, так і поляків.

Одночасно з цим спільна робота українсько-польського Форуму істориків відповідала б нашим спільним інтересам щодо встановлення винних осіб у всіх злочинах, скоєних проти мирного українського та польського населення на територіях Волині та Галичини.

Впевнені, що разом з нашими польськими колегами маємо проявити мудрість і відповідальність та знаходити порозуміння щодо найскладніших сторінок нашого минулого заради спільного європейського майбутнього та спільними зусиллями подолати нашого одвічного російського ворога.

Підписанти (в алфавітному порядку)

Адамович Сергій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Алфьоров Олександр, кандидат історичних наук, майор запасу.

Бабенко Людмила, доктор історичних наук, професор.

Баган Олег, есеїст-культуролог, Заслужений працівник освіти України.

Бандрівський Микола, доктор історичних наук, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, Голова Археологічної комісії НТШ.

Бармак Микола, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Батирєва Ірина, кандитатка історичних наук, етнологиня, вчителька історії.

Бендюк Микола, український художник-реставратор, мистецтвознавець, краєзнавець, історик, науковець, колекціонер, громадський діяч.

Білий Дмитро, доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник Національного музею Голодомору-геноциду.

Бірчак Володимир, історик, офіцер Хорунжої служби 13-ї бригади НГУ "Хартія".

Богачева Лілія, історик, директор КЗ "Музей спротиву Голодомору" ДМР

Бойко-Гагарін Андрій, доктор історичних наук, доцент кафедри мистецтвознавчої експертизи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Бондарук Лариса, кандидат історичних наук.

Борщик Ярослав, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Боряк Геннадій, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України.

В'ятрович Володимир, кандидат історичних наук.

Векленко Віктор, історик та археолог, директор Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста.

Вєтров Ігор, професор, кандидат історичних наук, проректор з навчально-методичної роботи гуманітарних факультетів Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, Заслужений працівник освіти України.

Вітенко Микола, кандидат історичних наук.

Волошин Юрій, доктор історичних наук, професор, науковець, президент Українського товариства з дослідження вісімнадцятого століття.

Воляннюк Сергій, кандидат історичних наук, військовослужбовець Національної гвардії України.

Гирич Ігор, доктор історичних наук.

Гречило Андрій, провідний співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ, доктор історичних наук.

Грицак Ярослав, доктор історичних наук, професор Українського Католицького університету.

Гудь Богдан, доктор історичних наук, директор Інституту європейської інтеграції ЛНУ ім.І.Франка.

Гулай Василь, доктор політичних наук, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка».

Гурак Ігор, кандидат історичних наук, доцент, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені В. Стефаніка.

Гураль Ольга, кандидатка історичних наук, директорка Музею видатних діячів української культури.

Деревінський Василь, доктор історичних наук, професор кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва та архітектури.

Дзьобак Володимир, кандидат історичних наук.

Довга Лариса, доктор філософських наук, професор, НАУКМА.

Долинська Мар'яна, доктор історичних наук, професор кафедри Історії Українського католицького університету.

Дробот Іван, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та соціально-політичних дисциплін УДУ імені Михайла Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.

Єфіменко Геннадій, історик, Інститут історії України НАН України.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка.

Зелений Володимир, кандидат історичних наук, працівник освіти.

Іванець Андрій, кандидат історичних наук, представник Крайової Ради Українців Криму

Ісаюк Олеся, доктор гуманітарних наук, Національний музей-меморіал «Тюрма на Лонцького», Центр досліджень визвольного руху.

Казіміров Дмитро, кандидат історичних наук.

Калакура Ярослав, доктор історичних наук, Заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Калашник Євгеній, історик, директор Білицького краєзнавчого музею, старший солдат ЗСУ.

Каліщук Оксана, доктор історичних наук, професор кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Квіт Сергій, доктор філологічних наук, професор, президент Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Кисельов Олександр, Заслужений працівник культури України, завідувач Народного музею ремесел та побуту Слобожанщини, с. Косівщина, Сумська область.

Кініані Вахтанг, історик, офіцер Хорунжої служби 2-го корпусу НГУ «Хартія».

Ковальова Наталія - доктор історичних наук, професор

Корновенко Сергій, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Кошіль Ігор, історик, освітянин.

Крамар Юрій, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Кульчицький Станіслав, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАНУ.

Куравський Віталій, кандидат історичних наук, офіцер Збройних Сил України.

Кучерепа Микола, кандидат історичних наук, професор, професор кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Литвин Микола, доктор історичних наук, Голова правління Львівської обласної організації НСКУ.

Луняк Євген, доктор історичних наук, капітан ЗСУ.

Лягуша Антон, кандидат історичних наук, декан факультету магістерських соціальних та гуманітарних студій, доцент.

Ляска Віталій, кандидат історичних наук, співзасновник та головний редактор видавництва «Локальна історія».

Мараєв Владлен, кандидат історичних наук.

Мартинюк Ростислав, журналіст, теле- та кінопродюсер, політичний консультант, дослідник східних фіно-угорських ідентичностей (історія ерзян, мокшан, мерян, вепсів, удмуртів та їх діаспор).

Мовчан Павло, громадський діяч, журналіст і політик, поет, перекладач, сценарист, Заслужений діяч мистецтв України, голова ВУТ «Просвіта» імені Т. Шевченка; Лауреат Державної премії України імені Т. Шевченка.

Носачов Віталій, викладач історії, краєзнавець.

Однороженко Олег, доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.

Орлик Василь, доктор історичних наук, професор

Павлишин Олег, доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка.

Патриляк Іван, доктор історичних наук, офіцер Першого корпусу НГ України «Азов».

Петраускас Андрій, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археології НАН України, старший солдат ЗСУ.

Піскун Валентина, докторка історичних наук, професорка, завідувачка відділу джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Подкур Роман, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

Полуктєв Ігор, правозахисник, майор ЗСУ.

Посівнич Микола, кандидат історичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка.

Потильчак Олександр, доктор історичних наук, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, професор.

Рябченко Ольга, доктор історичних наук, професор.

Сергійчук Володимир, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сова Андрій, доктор історичних наук, професор Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

Соляр Ігор, доктор історичних наук, професор, директор Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

Стародубцев Владислав, солдат ЗСУ, історик.

Старченко Наталя, докторка історичних наук.

Стек Остап, письменник, дослідник історії, мислитель, футуролог.

Стефанів Василь, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Українського Католицького Університету.

Стрільчук Людмила, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Темірова Надія, український історик і педагог, доктор історичних наук, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Тиліщак Володимир, кандидат історичних наук.

Трофимович Володимир, доктор історичних наук, професор кафедри історії імені проф. М.П.Ковальського Національного університету «Острозька академія».

Халак Надія, кандидат історичних наук.

Харламова Аліна, історик, археолог.

Хахула Любомир, кандидат історичних наук, доцент Національного університету «Львівська політехніка».

Хома Іван, кандидат історичних наук, доцент НУ «Львівська політехніка».

Чарновський Ростислав, історик.

Черкас Борис, доктор історичних наук, капітан ЗСУ.

Чобіт Дмитро, історик.

Шеремета Святослав, кандидат політичних наук, директор центру «Доля».

Джерело: Український інститут національної пам'яті. URL:

<https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/vidkryta-zayava-predstavnykiv-istorychnoyi-spilnoty-ukrayiny-otwarte-oswiadczenie-przedstawicieli-srodowiska-historycznego-ukrainy>